

สอิตสธวาท ค้ำถดอขยยัยบ

พระราชาชวรมุณี

ลูอิสรูปภาพด้วยอนิจจัง

สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง

๘/๒๓ ซอยบ้านช่างหล่อ ถนนพรานนก บางกอกน้อย กรุงเทพฯ ๑๐๗๐๐

โทรศัพท์ ๕๑๑-๓๗๗๕

ลูอิสรภาพด้วยอนิจจัง

พระราชวรมุนี (ประยุทธ์ ปยุตฺโต)

พิมพ์ครั้งแรก กันยายน ๒๕๓๐

ราคา ๑๐ บาท

แบบปก พิชัย เลิศสุวรรณศรี

จัดจำหน่าย

สายส่งศิกษิต บริษัทเคล็ดไทย จำกัด

ลู่อิสรภาพด้วยอนิจจัง

พระราชวรมุนี (ประยุทธ์ ปยุตฺโต)

มูลนิธิโกมลสีมทอง

คณะกรรมการ

พระคุณีย์ เมธกุลโร/พิภพ ธงไชย

สมถวิล ลือชาพัฒนพร/ฐิติมา คุณติรานนท์

มูลนิธิโกมลคีมทอง

กระทรวงศึกษาธิการ ออกใบอนุญาตให้

เมื่อวันที่ ๖ กันยายน ๒๕๑๔

เลขที่อนุญาตที่ ต. ๑๔๔/๒๕๑๔

กระทรวงมหาดไทย ออกใบอนุญาตให้

เมื่อวันที่ ๒๕ ธันวาคม ๒๕๑๖

เลขทะเบียนลำดับที่ ๗๖๓

คณะกรรมการ

๑. นายอุดม เย็นฤดี	ประธาน
๒. นายป๋วย อึ้งภากรณ์	รองประธาน
๓. ม.ร.ว.พัฒนาไชย ไชยันต์	เหรัญญิก
๔. นายเฉลิม ทองศรีพงศ์	ที่ปรึกษากฎหมาย
๕. นายสุลักษณ์ ศิวรักษ์	ผู้จัดการ
๖. นายพิภพ ธงไชย	ผู้ช่วยผู้จัดการ
๗. นายกรุณา กุศลาสัย	
๘. นายชาญวิทย์ อร่ามฤทธิ	
๙. นายแพทย์ประเวศ วะสี	
๑๐. นายประกอบ คุปรัตน์	
๑๑. นายนริศ ชัยสูตร	
๑๒. นายอุทัย ดุลยเกษม	
๑๓. นางสาวรสนา โตสิตระกูล	
๑๔. นางสาวอรศรี งามวิทยาพงศ์	เลขานุการ
๑๕. นางจินตนา คุ้มประพันธ์	ผู้ช่วยเลขานุการ

คำนำสำนักพิมพ์

เรื่องลุอิสรภาพด้วยอนิจจังนี้ เป็นคำบรรยายลำดับที่ ๔ ในชุด“ส่องทาง”เพื่อการพัฒนาตนและสังคมตามแนวพุทธธรรมที่ทางมูลนิธิโกมลคีมทองได้จัดพิมพ์เผยแพร่ ด้วยความเชื่อมั่นและตระหนักในคุณค่าสาระทางความคิดของคำบรรยายครั้งสำคัญนี้

คำบรรยายเรื่องนี้ เรียบเรียงจากปาฐกถาประจำปี แสดงเพื่อเป็นเกียรติแก่ ฯพณฯ ปรีดี พนมยงค์ รัฐบุรุษอาวุโสคนเดียวของประเทศไทย ในโอกาสที่มีการอัญเชิญอัฐิธาตุกลับสู่ประเทศไทย ในวันที่ ๑๐ พฤษภาคม ๒๕๒๙ ณ หอศิลปวัฒนธรรมมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ นับเป็นปาฐกถาครั้งประเดิมเริ่มแรกที่มูลนิธิปรีดี พนมยงค์จัดขึ้น และยังจัดต่อมาทุกปี ๆ

คำบรรยายนี้ได้จัดพิมพ์ครั้งแรกรวมเล่มอยู่ในหนังสือ *ปรีดีธรรม และ ปรีดีนิวัตินิจจะคืนเมือง* โดยให้ชื่อว่า “ความเป็นอนิจจังของสังขารกับอิสรภาพของสังคม” และคณะกรรมการบัณฑิต มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ประจำปี พ.ศ. ๒๕๒๙ ได้คัดบางตอนมาพิมพ์โดยใช้ชื่อที่ท่านผู้บรรยายตั้งว่า “ลุอิสรภาพ

ด้วยอนิจจัง” ต่อมาเรื่องลือสรภาพด้วยอนิจจังนี้ ก็ได้ตีพิมพ์ เป็นภาคผนวกในหนังสือ ไตรลักษณ์ ของมูลนิธิพุทธธรรมอีก ครั้งหนึ่ง การจัดพิมพ์ครั้งนี้จึงเป็นการจัดพิมพ์แยกเล่มเฉพาะ เป็นครั้งแรก และคงใช้ชื่อที่ท่านผู้บรรยายตั้งไว้นั่นเอง

คงจะไม่เกินเลยไปที่จะกล่าวว่า คำบรรยายนี้เป็นปาฐกถา ภาษาไทยที่ดีที่สุดในรอบปี ๒๕๒๙ ของพระราชวรมุนี(ประยุทธ์ ปยุตฺโต) และเป็นทีที่กล่าวขวัญในหมู่ผู้สนใจพุทธปรัชญาและ ปรัชญาวัตถุนิยม ถึงความแหลมคมและแยบคายในความคิดที่ท่าน อธิบายถึงอิสรภาพ และกระบวนการนำไปสู่อิสรภาพอย่างชัดเจนแจ่มแจ้ง หนักแน่นและแม่นยำ ทั้งโดยอรรถและพยัญชนะ คำบรรยายนี้ นับว่ามีประโยชน์อย่างยิ่งต่อนักกิจกรรมและผู้สนใจ การพัฒนาสังคม สัมกับเจตนารมณ์ของท่านรัฐบุรุษอาวุโส ที่พยายามนำอิสรภาพสู่สังคมไทย ด้วยความรู้เท่าทันในความเป็น อนิจจังของสังขารทั้งหลายตามความเป็นจริงตามสภาพวิสัย

สำหรับท่านที่พอใจปาฐกถานี้ และต้องการจะนำไปแจกจ่ายญาติมิตรที่จะพึงได้รับประโยชน์จากหนังสือเล่มนี้ กรุณาติดต่อกับทางมูลนิธิฯ โดยตรงเพื่อส่วนลดพิเศษ สำหรับการซื้อคราวละมาก ๆ มูลนิธิขออนุโมทนาขอบคุณ และมีความภูมิใจ ที่ได้ช่วยกันเผยแพร่ปาฐกถาอันมีคุณค่าชิ้นนี้ร่วมกัน

สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง

กันยายน พ.ศ. ๒๕๓๐

คำอนุโมทนา

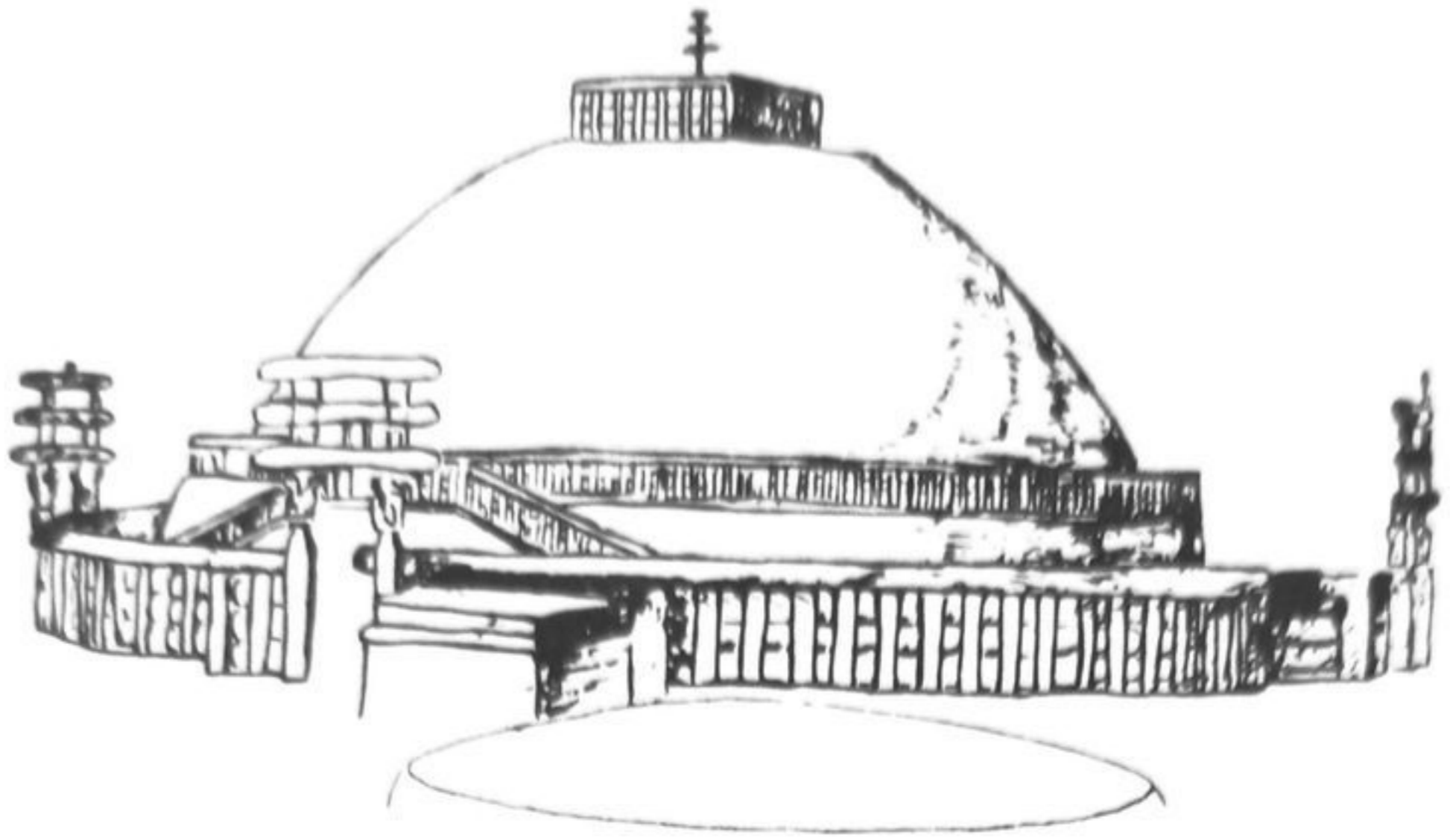
มูลนิธิโกมลคีมทอง มีฉันทะที่จะเผยแพร่ความรู้ที่เกี่ยวกับพระพุทธศาสนา ได้อุทิศสภาระรวบรวมข้อเขียน บทความ และคำบรรยายในโอกาสต่าง ๆ ของผู้เขียน จัดประมวลเป็นหมวดแล้วขออนุญาตพิมพ์เป็นหนังสือเล่ม เฉพาะเล่มนี้ให้ชื่อว่า *สุอิสรภาพด้วยอนิจจัง* ผู้เขียนไม่ขัดข้องเพราะเป็นการช่วยกันเสริมสร้างความรู้ ความเข้าใจ อันจะอำนวยประโยชน์ ทั้งในทางวิชาการและในการเจริญกุศลธรรม

สิทธิในการพิมพ์เฉพาะครั้ง ได้มอบให้เปล่าแก่ผู้จัดพิมพ์ในแต่ละครั้ง เช่นเดียวกับหนังสืออื่นทุกเล่มของผู้เขียน เท่าที่ได้พิมพ์แล้ว ไม่ว่าจะโดยบุคคลหรือสถาบันใด ทั้งนี้ ด้วยถือว่าความเจริญแพร่หลายแห่งธรรม และความมกงามแห่งสัมมาปัญญาที่อาจเกิดขึ้นจากธรรมทานนั้น จักเป็นผลสนองที่มีคุณค่าสูงสุด

ขออนุโมทนาต่อมูลนิธิโกมลคีมทอง ที่ได้มีฉันทะและวิริยะ ดำเนินการจัดพิมพ์หนังสือนี้ขึ้นเผยแพร่ ให้เป็นไปตามวัตถุประสงค์ของมูลนิธิในการบำเพ็ญประโยชน์ ตั้งต้นแต่พระคุณเมธงกูโร ผู้ริเริ่มงานประมวลและจัดประเภทข้อเขียนคำบรรยายเหล่านั้น อันเกื้อกูลแก่การจัดพิมพ์ของมูลนิธิ ขอกุศลกรรมร่วมกันนี้ จงอำนวยผลเพื่อประโยชน์สุขของหมู่ชน ตลอดกาลนาน

พระภิกษุสงฆ์ (๗๑๗๕ ๒๑๓๕)

กันยายน พ.ศ. ๒๕๓๐

ลฤอิสรภาพด้วยอนิจจัง

ขออำนาจพร ท่านผู้หญิงพูนศุข พนมยงค์ ท่านอธิการบดี มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ คณะอาจารย์ นักศึกษา และท่านผู้สนใจใฝ่ธรรมทุกท่าน

การประชุมในวันนี้ นับว่าเป็นการประชุมที่พิเศษครั้งหนึ่ง เนื่องในโอกาสที่เรียกกันว่า วันปรีดี พนมยงค์ โดยเฉพาะการประชุมในปีนี้นับว่ามีความพิเศษยิ่งขึ้นไปอีก ในเมื่อเป็นวาระที่อัฐิของท่านรัฐบุรุษอาวุโสปรีดี พนมยงค์ ได้รับการอัญเชิญ กลับจากประเทศฝรั่งเศส มายังประเทศบ้านเกิดของท่าน และได้มีการจัดพิธีกรรมและกิจกรรมต่าง ๆ เพื่อเป็นการรำลึกถึง และน้อมใจอุทิศกุศลแด่ท่านรัฐบุรุษอาวุโส อารมภาพได้สังเกต ดูกำหนดการต่าง ๆ เกี่ยวกับงานนี้ เกิดความรู้สึกว่ามีเรื่องหรือกิจกรรมต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับพระศาสนา เกี่ยวกับวัด เกี่ยวกับพระ-

สงฆ์มาก คือพิธีกรรมก็จัดที่วัดพนมยงค์ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา มีพิธีกรรมในทางพระศาสนา มีพระเถรานุเถระเกี่ยวข้องตลอดกระทั่งการบรรยาย การปาฐกถา ก็นิมนต์พระมาพูด ทำให้เกิดความรู้สึก ว่า อธิษาศัยของท่านรัฐบุรุษอาวุโส คงจะมีความโน้มมาทางธรรม มีความใกล้ชิดพระศาสนาอยู่มาก บางท่านอาจจะบอกว่า นี่เป็นเรื่องของผู้จัดงานซึ่งจัดลับหลังท่าน ท่านล่วงลับไปแล้วไม่รู้อะไรด้วย แต่การจัดงานทั้งหมดนี้ก็มีท่านผู้หญิงเป็นหลัก เป็นผู้รับทราบอยู่ในงานด้วยโดยตลอด ท่านก็คงแนะนำหรืออย่างน้อยก็อนุเมติในการจัดกิจกรรมต่างๆ ท่านผู้หญิงย่อมเป็นผู้ที่รู้อธิษาศัยของท่านรัฐบุรุษอาวุโสเป็นอย่างดี ท่านก็คงจะได้ให้งานเป็นไปโดยสอดคล้องกับอธิษาศัยของท่านรัฐบุรุษอาวุโสนั่นเอง

แม้ว่าการจัดงานนี้จะเป็นเรื่องเกี่ยวกับการจากไป โดยเฉพาะเป็นเรื่องเกี่ยวกับอัฐิของท่าน อันแสดงถึงการที่ท่านได้ล่วงลับไปแล้ว ซึ่งโดยปกติก็เป็นเรื่องของความเศร้าโศกอาลัย แต่การที่ท่านทั้งหลายผู้มีความเคารพนับถือ มีศรัทธาในตัวท่าน ได้แสดงออกโดยพร้อมเพรียงกัน แม้พระเถรานุเถระหลายท่านก็ได้มาร่วมในพิธี เริ่มต้นตั้งแต่ไปรับอัฐิที่สนามบินดอนเมือง ท่านเจ้าพระคุณสมเด็จพระสังฆราช ก็ได้ทรงแสดงน้ำพระทัยที่ทรงมองเห็นความดีของท่านรัฐบุรุษอาวุโสมาโดยตลอด นับแต่ได้ประทานคติธรรมและพระธรรมเทศนาในวาระครบ ๑๐๐ วัน แห่งการอสัญกรรมของท่าน และเมื่อถึงดิถีตรงกับวันเกิดของท่านใน

ปีต่อมา ที่เรียกว่า วันปรีดี พนมยงค์ ก็ได้เสด็จไปประทานพระโอวาทปราศรัย แม้ในการบำเพ็ญกุศลเกี่ยวด้วยอัฐิของท่านรัฐบุรุษอาวุโสครั้งนี้ ก็ได้ทรงเมตตาอนุเคราะห์ที่จะเสด็จไปเปิดอนุสรณ์สถานปรีดี พนมยงค์ ที่จังหวัดพระนครศรีอยุธยา และจะเสด็จนำขบวนเชิญอัฐิเข้าสู่กรุงเทพมหานคร เป็นแต่ขัดข้องด้วยปัญหาพระสุขภาพพลานามัยที่ยังไม่สมบูรณ์ เนื่องจากทรงพระชรา และการที่ทรงฟื้นจากการประชวร อันไม่เหมาะสมกับสภาพดินฟ้าอากาศ จึงจำต้องทูลขอให้ระงับการเสด็จเสียแต่ถึงกระนั้น เจ้าประคุณสมเด็จพระพุฒาจารย์ ก็ได้มีเมตตาไปร่วมนำในพิธีโดยตลอด นักศึกษาทั้งหลาย ทั้งที่ต้องเผชิญอุปสรรคจากฝนที่ตกอย่างหนักยิ่ง ก็ไม่ทอดทิ้ง ได้มาต้อนรับอัฐิของท่านอย่างมากมาย เป็นการแสดงออกถึงความเคารพนับถือศรัทธาในตัวท่านอย่างหนักแน่นจริงจัง ทั้งหมดนี้ นับว่าเป็นข้อที่ควรแก่ความปลาบปลื้มยินดี

สำหรับอาตมภาพ ผู้ที่จะพูดในวันนี้ นับว่าเป็นบุคคลรุ่นหลัง ถ้าเทียบกับตัวท่านรัฐบุรุษอาวุโสแล้วก็น่าจะห่างกันมาก กว่าที่อาตมภาพจะเติบโตรู้ความได้ดี ท่านก็ลี้ภัยออกไปอยู่ในต่างประเทศเสียแล้ว เคยได้ยินเรื่องเกี่ยวกับท่าน ก็เป็นเรื่องพว้าๆ ไม่สู้จะชัดเจน เป็นเสียงพูดข้างหลังเป็นส่วนมาก อาตมภาพได้มารู้จักสัมผัสท่านรัฐบุรุษอาวุโส ก็ต่อเมื่อปี พ.ศ. ๒๕๐๑ เวลานั้นยังเป็นเณรอยู่ ที่ว่าสัมผัสนั้น ก็ไม่ได้สัมผัสโดยการที่ได้พบกับตัวท่านหรอก เป็นการสัมผัสในทางความคิด คือได้อ่าน

หนังสือของท่าน คือเมื่อปี พ.ศ. ๒๕๐๑ นั้น อาตมภาพไปได้หนังสือเล่มเล็ก ๆ เล่มหนึ่งมา ซึ่งเป็นผลงานของท่าน ชื่อว่าความเป็นอนิจจังของสังคัม ได้อ่านหนังสือเล่มนี้แล้ว เกิดความรู้สึกติดมาตั้งแต่บัดนั้น ว่าท่านรัฐบุรุษอาวุโสปรีดี พนมยงค์นี้ มีความสนใจในทางธรรมด้วย นับแต่นั้นมา ชื่อของท่านเมื่อใครเอ่ยถึงก็ตาม อาตมภาพจะจำติดมาพร้อมกับชื่อหนังสือที่ว่าความเป็นอนิจจังของสังคัม นั้น และความรู้สึกที่ว่า ท่านมีความสนใจธรรมะด้วย แม้จนกระทั่งเมื่อท่านผู้หญิงได้ไปนิมนต์มาพูดอาตมภาพก็ยังปรารภกับท่านถึงหนังสือ ความเป็นอนิจจังของสังคัม นี้ เป็นเหตุให้ท่านได้ส่งหนังสือชื่อ อนุสรณ์पाल พนมยงค์ มาถวาย ซึ่งเป็นหนังสือที่ว่าด้วยสังคัมปรัชญา มีเนื้อหาครบถ้วนสมบูรณ์กว่าหนังสือเล่มเล็ก ๆ ที่อาตมภาพได้ไปนั้น แม้ในวันนั้นเองที่ท่านไปนิมนต์ เมื่อท่านผู้หญิงกลับไปจากกุฏิแล้ว อาตมภาพก็ได้ไปค้นหนังสือเล่มเล็ก ๆ ที่ชื่อว่า ความเป็นอนิจจังของสังคัม ออกมาดู เป็นหนังสือที่ได้มาเมื่อ ๒๘ ปีก่อนโน้น ก็เปิดออกดู มองเห็นบันทึกของตัวเอง ลงวันที่อ่านไว้ว่าวันที่ ๑๙ มิถุนายน ๒๕๐๑ พร้อมทั้งบันทึกเกี่ยวกับความเห็น ว่าเห็นด้วยหรือไม่เห็นด้วยอย่างไรบ้าง แต่เมื่อพลิกดูไปก็ปรากฏว่า บันทึกลงวันที่อ่านนั้นมีเพียงแค่หน้า ๓๓ แสดงว่าหยุดอ่านเสีย ไม่จบเล่ม ก็ไม่ทราบเหตุผลเหมือนกัน จำไม่ได้ว่าทำไมจึงได้หยุดอ่าน อ่านไม่จบ อาจเป็นได้ว่าเรื่องราวที่ท่านเขียนไว้ ซึ่งเกี่ยวข้องกับธรรมะที่ตัวเองได้เรียนในสมัยที่ยังเป็นเณรนั้น คง

จะมีเพียงเท่านั้น ส่วนนอกเหนือจากนั้นแล้วยังรู้ไม่ค้อยถึง ความสนใจยังมีไม่เพียงพอ ก็เลยหยุดอ่านเสีย แต่ถึงอย่างไรก็ตาม ก็เป็นอันว่านามของท่านรัฐบุรุษก็ติดมาในจิตใจของอาตมภาพพร้อมด้วยชื่อของหนังสือเล่มนี้ และความรู้สึกที่ว่าท่านมีความสนใจในธรรมด้วย

ที่นี้ เรื่องอนิจจังนี้ ก็เป็นหลักธรรมสำคัญหลักหนึ่งในทางพระพุทธศาสนา มาในชุดที่เรียกว่า ไตรลักษณ์ ที่แจงออกไปว่า อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา คำว่าอนิจจังนี้เป็นคำที่คนทั่วไปมักนึกถึงหรือพูดออกมา เมื่อได้ยินได้ฟังเกี่ยวกับการล่องลับจากไป หรือเมื่อสิ่งใดสิ่งหนึ่งแตกสลายอะไรทำนองนี้ เป็นเรื่องที่ทำให้รู้สึกไม่ค่อยดี คนเราเลยกลัวคำว่าอนิจจัง แต่ความจริงแล้ว อนิจจังเป็นเรื่องของธรรมดา คือเรื่องธรรมดาของสิ่งทั้งหลาย เป็นกลาง ๆ ไม่ดีไม่ชั่วในตัวของมันเอง สุดแต่เราจะนำมาใช้อย่างไร จะใช้ในทางที่เป็นประโยชน์ มันก็เป็นคุณมหาศาล จะเห็นได้ว่า ท่านรัฐบุรุษก็มองหลักอนิจจังนี้ในแง่ดีท่านหนึ่ง คือมองในแง่ที่นำมาใช้ประโยชน์ได้ ที่นี้ถ้าจะพูดถึงเรื่องอนิจจัง แม้จะเป็นคำที่น่ากลัวสำหรับบางคน ก็น่าจะเป็นสิ่งที่เป็นประโยชน์ โดยเฉพาะก็เป็นเรื่องที่ท่านรัฐบุรุษอาวุโสเองสนใจ การนำเรื่องที่ท่านสนใจมาพูดต่อออกไปอีก ก็คงเป็นที่พอใจของท่านด้วย อย่างน้อยในฐานะที่ท่านเป็นนักวิชาการ ก็คงจะพอใจให้เรื่องที่ท่านชอบหรือสนใจอยู่นั้น ได้รับการนำมาพิจารณาศึกษา เป็นทางแห่งการเจริญปัญญายิ่ง ๆ ขึ้นไป

เรื่องความเป็นอนิจจังของสังคมในหนังสือของท่านนั้น โดยสาระสำคัญส่วนหนึ่ง ได้พูดถึงแนวคิดเกี่ยวกับวิวัฒนาการของสังคม โดยเปรียบเทียบแนวคิดของวิทยาศาสตร์สังคมสมัยใหม่ กับแนวคิดในคัมภีร์พระพุทธศาสนา กล่าวถึงวิถีวิวัฒน์ของสังคม จากสังคมที่เรียกว่าสังคมปฐมสหการ หรือบางคนเรียกว่าสังคมบุพกาล ถัดต่อมาเป็นสังคมทาส ต่อมาเป็นสังคมศักดินา ต่อมาเป็นสังคมธนาภาพ หรืออย่างเดี๋ยวนี้นักเรียกว่าสังคมทุนนิยม แล้วลงท้ายด้วยสังคมกิจ ซึ่งเป็นคำที่ท่านใช้ อาจใช้อีกอย่างหนึ่งว่าสังคมอุดมสหการ หรืออะไรในทำนองนั้นก็ได้ ซึ่งสุดท้ายก็คือบรรลุถึงสังคมอุดมคติที่พึงปรารถนา ที่มนุษย์อยู่ร่วมกันด้วยความสุขความสันติไมตรี ไม่มีการเบียดเบียนข่มเหงกัน นี่เป็นแนวคิดแบบวิทยาศาสตร์สังคม

ส่วนแนวความคิดในคัมภีร์พระพุทธศาสนา ก็มีวิวัฒน์ของสังคมเช่นเดียวกัน สังคมจะผ่านขั้นตอนต่าง ๆ มา จนกระทั่งจุดเด่นก็คือ มาถึงยุคที่เรียกว่า มิคส์ญญี ที่มนุษย์ทั้งหลายจับอาวุธขึ้นมารบราฆ่าฟันกัน จนกระทั่งตายไปเป็นอันมาก เมื่อผ่านขั้นตอนนั้นไปแล้ว สังคมก็กลับเจริญขึ้น จนกระทั่งได้เป็นสังคมพระศรีอารีย์ มีพระศรีอารยเมตไตรยมาโปรด เป็นสังคมในอุดมคติที่มนุษย์ทั้งหลายอยู่ร่วมกันด้วยความสุข ร่วมมือกัน มีความเสมอภาค จนกระทั่งมีสภาพอย่างที่บอกไว้ ลงบันไดบ้านไปแล้วก็แยกไม่ออก ดูไม่ออกว่าใครเป็นใคร พอกลับขึ้นบ้านแล้วจึงจะรู้ว่าเป็นผู้นั้น ผู้นี้ ก็เป็นอันว่าแนวความคิดเกี่ยว-

กับวิวัฒนาการของสังคมนั้น ในทัศนะของท่านรัฐบุรุษอาวุโส เห็นว่า ในทางคัมภีร์พระพุทธศาสนาก็ดี ในทางวิทยาศาสตร์ สังคมสมัยใหม่ก็ดี ก็รวมลงเป็นอันเดียวกัน คือดำเนินไปสู่สังคม อุดมคติดังกล่าวนั้น

อนิจจังทำให้เกิดกระบวนการที่แน่นอน

ที่นี้ อาตมภาพก็เกิดข้อสังเกตขึ้นมาว่า ความคิดทางสังคม ทั้งสองแบบ หรือการกล่าวถึงวิวัฒนาการทั้งสองแบบนี้ ไม่ว่าจะ เป็นแบบของคัมภีร์พระพุทธศาสนาก็ตาม แบบของวิทยาศาสตร์สังคมสมัยใหม่ก็ตาม แม้จะเป็นเรื่องของความเป็นอนิจจัง คือความไม่เที่ยงแท้แน่นอน เปลี่ยนแปลงไปก็จริง แต่มองดูแล้ว วิวัฒนาการนั้นเหมือนกับว่ามีกำหนดตายตัวแน่นอน คือสังคม จะต้องผ่านขั้นตอนนั้น ๆ ไป จะต้องเป็นอย่างนั้น ๆ ไปตาม ลำดับ จนในที่สุดก็กลายเป็นสังคมอุดมคติ ดูจะเป็นเรื่องตายตัว อย่างที่เรียกว่าเป็น *Deterministic* ทำให้เกิดข้อสังเกตเป็น ๒ ประการ คือ

ประการที่ ๑ อนิจจังที่ว่าเป็นความไม่เที่ยงแท้ ไม่แน่นอน นั้น จะเข้ากันได้อย่างไรกับหลักวิวัฒนาการของสังคมที่เป็น เรื่องตายตัวแน่นอน อนิจจังเป็นเรื่องไม่แน่นอน แต่ที่กล่าวมา ว่าสังคมจะต้องวิวัฒนาการไปสู่ขั้นนั้น ๆ เป็นเรื่องที่คุณเหมือนว่า ตายตัวแน่นอน ถึงกับว่าทำนายล่วงหน้าได้ อนิจจังความไม่ เที่ยงแท้แน่นอน จะเข้ากันได้อย่างไรกับความเป็นไปที่เที่ยงแท้

แน่นอน ความไม่คงที่จะเข้ากันได้อย่างไรกับการถูกกำหนดตายตัว

ประการที่ ๒ ถ้าหากว่าวิวัฒนาการของสังคมเป็นไปอย่างแน่นอนตายตัว เหมือนกับถูกกำหนดไว้ก่อนแล้ว เราก็ไม่จำเป็นต้องทำอะไร เพราะทำไปก็ไม่มีประโยชน์อะไร สังคมก็ต้องผ่านเข้าสู่ขั้นตอนนั้นๆ เป็นเรื่องของมันเองแน่นอนอยู่แล้ว ทำอะไรไปก็ไม่มีประโยชน์ ไม่จำเป็นและไม่มีผลอะไร เพราะมันก็จะต้องเป็นของมันอย่างนั้น นี่เป็นปัญหาที่เกิดขึ้น เป็นข้อสังเกตของอாதมภาพ

ก่อนจะตอบเรื่องนี้ ก็ต้องทำความเข้าใจเกี่ยวกับความหมายของอนิจจังก่อน อนิจจังนั้นแปลว่า ไม่เที่ยง คือไม่คงที่ไม่คงที่หมายความว่าเกิดแล้วดับไป เกิดอย่างนี้ดับไปอย่างนี้แล้วเกิดใหม่เป็นอย่างนั้น เราเรียกว่ากลับกลายเป็น เกิดดับกลายเป็น กลับกลายเป็น กลับกลายเป็นก็คือการเปลี่ยนแปลง เพราะฉะนั้น อนิจจังความไม่เที่ยงนั้น เรามองดูในรูปหยาบก็เรียกว่าเป็นความเปลี่ยนแปลง แต่ความเปลี่ยนแปลงนี้มีกฎเกณฑ์ของมันอยู่ด้วยการเปลี่ยนแปลงหรือเกิดดับนั้นมีการสืบต่อด้วย คือเมื่อสิ่งใดสิ่งหนึ่งเกิดขึ้นแล้วดับไปนั้น เมื่อมันเกิดขึ้นมาใหม่ มันจะสืบทอดคุณสมบัติที่มีอยู่เดิมมาด้วย นี่เป็นประการหนึ่ง ประการที่สอง สิ่งทั้งหลายมีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน หมายความว่าสิ่งหนึ่งมีความสัมพันธ์กับสิ่งอื่น ในการที่ต่างก็พึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน เป็นเหตุเป็นปัจจัยต่อกัน เพราะฉะนั้นสิ่งที่เกิดขึ้นมาใหม่

นอกจากจะเกิดขึ้นมาในลักษณะที่อาศัยการสืบทอดคุณสมบัติเดิมแล้ว ยังได้รับอิทธิพลจากสิ่งที่เป็นเหตุปัจจัยเกี่ยวข้อง หรือองค์ประกอบอื่นที่เข้ามาสัมพันธ์อีกด้วย จึงกลายเป็นว่าความเปลี่ยนแปลงของสิ่งทั้งหลาย มิใช่เป็นการเปลี่ยนแปลงไปอย่างเลื่อนลอย แต่เปลี่ยนแปลงไปตามเหตุปัจจัย เมื่อสิ่งทั้งหลายเปลี่ยนแปลงไปอย่างไม่เลื่อนลอย เปลี่ยนแปลงไปตามเหตุปัจจัย มันก็มีผลรวมออกมา คือมีความเป็นไปอย่างแน่นอนตามเหตุปัจจัย เพราะฉะนั้น เรื่องอนิจจังที่ว่าไม่เที่ยงแท้ไม่แน่นอนนั้นก็กลับเป็นความแน่นอนขึ้นมาอย่างนี้ เพราะอาศัยความเป็นไปตามเหตุปัจจัย และความเป็นไปอย่างแน่นอนตามเหตุปัจจัยนี้ ก็คือหลักที่เรียกว่า ธรรมนิยาม ธรรมนิยามในแง่นี้ ก็คือหลักที่เรียกว่าปฏิจจสมุปบาท ซึ่งเป็นหลักธรรมสำคัญในพระพุทธศาสนา

ถ้าเราเข้าใจหลักนี้ และถ้าเรารู้องค์ประกอบทั้งหลายที่สัมพันธ์กัน ซึ่งเข้ามาเกี่ยวข้องเป็นเหตุปัจจัยอย่างครบถ้วนสมบูรณ์ เราก็ย่อมสามารถทำนายได้ว่าอะไรจะเกิดขึ้น ที่นี้โลกก็ดี ชีวิตของเราก็ดี จิตใจก็ดี มีองค์ประกอบของมันจำกัดอยู่อย่างเช่นโลกของเรานี้มันก็มีความเกี่ยวข้องกับดวงดาวอื่น ๆ และดวงอาทิตย์ กับดาวเคราะห์ต่าง ๆ ในสุริยจักรวาลและในสากลจักรวาลทั้งหมด แม้แต่ภายในโลกเอง ก็มีแร่ธาตุต่าง ๆ จำนวนจำกัด ชีวิตของเราก็มียุคต่าง ๆ มีร่างกาย มีจิตใจ มีอะไรต่าง ๆ จำนวนจำกัด แม้แยกละเอียดเข้าไปในจิตใจของ

เรา มันก็มีองค์ประกอบต่าง ๆ จำกัดอยู่ เช่นอย่างในทางพระพุทฺธศาสนาก็มีสาขาของการศึกษาอันหนึ่งเรียกว่า พระอภิธรรม มีการจำแนกจิตออกไปโดยละเอียดเป็นจิตเท่านั้นประเภท เป็นเจตสิกเท่านั้นอย่าง มันก็มีจำกัดอยู่เท่านั้น ทีนี้ ถ้าหากว่าเรารู้ องค์ประกอบทั้งหลายเหล่านี้ ซึ่งจะเข้ามาสัมพันธ์ต่อกันและกัน อย่างครบถ้วน และรู้ว่ามันเป็นเหตุปัจจัยแก่กันในลักษณะใด ๆ แล้ว เราก็สามารถบอกได้ว่า เมื่อองค์ประกอบไหนสัมพันธ์กับ องค์ประกอบไหนอะไรจะเกิดขึ้น เพราะฉะนั้นการที่เราจะทำอะไร ๆ ได้สำเร็จแค่ไหน มันก็เป็นเรื่องของการทำงานที่เรารู้ องค์ประกอบที่เข้ามาเป็นเหตุปัจจัยได้เพียงไรเท่านั้นเอง ซึ่งเป็นเรื่องของปัญญาที่ว่า มีความรู้เข้าใจชัดเจนทั่วถึงเพียงไร

ถ้าว่าในด้านปัจจัยทางวัตถุซึ่งเป็นของหยาบ ก็อาจจะเห็นง่าย ยกตัวอย่างเช่นว่า เอน้ำมาใส่ภาชนะตั้งบนไฟ ภายในความกดอากาศที่แน่นอน อย่างว่าระดับน้ำทะเล ๑,๐๐๐ มิลลิบาร์ หรือ ๗๖๐ มิลลิเมตรปรอท พอถึง ๑๐๐ องศาเซลเซียส มันก็เดือด แต่ถ้าเราเอาไปตั้งในที่สูงขึ้น ที่มีความกดอากาศต่ำ สมมุติว่ามีความกดอากาศ ๑๐๐ มม.ปรอท พอถึง ๕๑°C ก็เดือดแล้ว นี่ก็หมายความว่า หลักการอยู่ที่การรู้เข้าใจองค์ประกอบที่เข้ามาสัมพันธ์กัน ทีนี้ถ้าหากว่าองค์ประกอบเหล่านั้นมีจำกัด มนุษย์รู้ทั่วถึง เราก็ตอบได้ชัดเจน เหมือนอย่างที่นักวิทยาศาสตร์สามารถทำนายทายอะไร ๆ ได้หลายอย่าง ในเมื่อองค์ประกอบที่มีจำนวนจำกัดนั้น เข้ามาสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน แต่ในกรณี

ที่มีองค์ประกอบมากมายเข้ามาเกี่ยวข้องกับรวมกันอย่างซับซ้อน บางทีเราก็อ่านายได้ยาก เช่นเรื่องเกี่ยวกับดินฟ้าอากาศ ว่าวันนี้จะมีฝนหรือจะไม่มีอย่างนี้ เป็นต้น แต่นี้ไม่ได้หมายความว่าความเป็นไปตามเหตุปัจจัยนั้นไม่แน่นอน หาได้เป็นอย่างนั้นไม่ ความเป็นไปตามเหตุปัจจัยนั้นก็แน่นอนของมันตามเดิม แต่เป็นที่เราเองไม่รู้ทั่วถึงเหตุปัจจัยเหล่านั้น เราอาจจะรู้ปัจจัยตัวอื่น บางอย่าง แต่ไม่รู้ถึงปัจจัยตัวแปรครบถ้วน เราก็เลยบอกผิดไป

ที่นี้ ในทางวัตถุนั้น ความเป็นเหตุปัจจัยยังเป็นเรื่องหยาบ ก็พอจะตามสืบได้ แม้กระนั้นเราก็ยังต้องพยายามศึกษาค้นคว้า กันไปอีกมากมาย ที่นี้เหตุปัจจัยในทางสังคมนั้นก็ยิ่งซับซ้อน มากขึ้น ครั้นละเอียดขึ้นไปถึงขั้นเหตุปัจจัยในจิตใจมนุษย์ ก็ยิ่งซับซ้อนหนักเข้าไปอีก ยิ่งกว่านั้นเรื่องสังคมและเรื่องจิตใจ ของมนุษย์ก็มีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน ดังตัวอย่างเมื่อกี้นี้ เรื่องจุดเดือดของน้ำ ที่องศาเท่านั้น ในความกดอากาศเท่านั้น ที่นี้หันมามองดูจุดเดือดของคน จะพบว่าจุดเดือดของจิตใจนาย ก. กับจุดเดือดของจิตใจนาย ข. ไม่เท่ากัน นาย ก. อาจมีจุดเดือด คือ โกรธจนกระทั่งทนไม่ได้ ต้องแสดงออกมา ในระยะขีด จำกัดของแรงกระทบเท่านี้ แต่นาย ข. อาจจะมีจุดเดือดของการ แสดงอารมณ์ต่างออกไป ทั้งนี้เราต้องเข้าใจโครงสร้างของจิตใจ ของคนนั้น ๆ ก่อน จะต้องรู้ว่านายคนนี้มีกิเลสเท่าไร มีสติปัญญา เท่าไร มีการสังสมคุณสมบัติความเคยชินของจิตใจของตนไว้ อย่างไร เป็นต้น แต่รวมแล้วก็เป็นอันว่า นี่คือนักอนิจจังซึ่ง

แสดงถึงความไม่เที่ยง และความเปลี่ยนแปลงที่ไม่เป็นไปอย่าง
เลื่อนลอย แต่เป็นความเปลี่ยนแปลงที่เป็นไปตามเหตุปัจจัย
เพราะฉะนั้นก็จึงมีความเป็นไปที่แน่นอนตามเหตุปัจจัย

กระบวนการที่แน่นอนทำให้มนุษย์มีอิสรภาพ

ที่นี้ก็เกิดปัญหาต่อไปอีกว่า ถ้าหากว่ากระบวนการของสิ่งทั้ง
หลายเป็นไปตามเหตุปัจจัยอย่างแน่นอนแล้ว มนุษย์จะมีอิสร-
ภาพหรือไม่ เป็นปัญหาสำคัญมากเกี่ยวกับอิสรภาพของมนุษย์
เพราะถ้ามนุษย์ถูกจำกัดด้วยกระบวนการของเหตุปัจจัยที่แน่นอน
แล้ว มนุษย์ก็จะกำหนดความเป็นไปของตนเองไม่ได้ และจะ
ทำให้สิ่งทั้งหลายเป็นไปตามที่ตนต้องการไม่ได้ ข้อสรุปเป็นอย่าง
นี้หรือเปล่า คือมนุษย์มีอิสรภาพหรือไม่

ก่อนตอบคำถามนี้ ก็ขอพูดแทรกเป็นเกร็ดนิดหน่อยเกี่ยวกับ
คำว่าอิสรภาพนั่นเอง คำว่า “อิสรภาพ” นี้ เป็นคำภาษาไทย
คำหนึ่ง ที่เราได้ใช้คลาดเคลื่อนจากความหมายเดิมกันมานาน
คือเราใช้คำว่าอิสรภาพ ในความหมายว่า ความปลดพ้นจาก
เครื่องบีบบังคับก็ดกั้นจำกัด ไม่ต้องขึ้นต่อสิ่งอื่นหรือใครอื่น
พร้อมที่จะทำอะไรตามต้องการหรือตามที่เห็นสมควร อันนี้คือ
ความหมายที่เราเข้าใจกัน และเราก็อาจจะนำไปเทียบกับภาษา
อังกฤษ โดยแปลอิสรภาพว่า *freedom* แต่ความจริงนั้น คำว่า
“อิสรภาพ” ในภาษาเดิมไม่มีความหมายอย่างนั้นเลย “อิสรภาพ”
เป็นคำภาษาบาลี มาจาก อิสฺสร+ภาวะ อิสฺสรตรงกับสันสกฤต

ว่า อิสฺฐว หรือ อิศฺฐว ซึ่งแปลว่า เป็นใหญ่หรือเป็นเจ้าใหญ่ เราได้ใช้คำว่าอิสฺฐภาพนี้คลาดเคลื่อนกันมาโดยตลอด ที่นี้ก็ต้องถามว่า แล้วในภาษาเดิม คือบาลีสันสกฤต เขาใช้คำอะไรกัน ในความหมายว่าความปลอดพ้นจากเครื่องบีบบังคับจำกัดขัดขวาง ไม่ต้องขึ้นกับสิ่งอื่น พร้อมทั้งจะทำอะไร ๆ ตามต้องการ หรือตามที่เห็นสมควร คำที่ใช้ในภาษาบาลีสันสกฤตแต่เดิมก็คือ คำว่า “วิมุตติ” หรือ วิมุกฺติ หรือวิโมกข์ หรือ โมกษะ ซึ่งคำเหล่านี้เป็นคำที่ใช้ในทางศาสนาเป็นประจำมานานแสนนาน เป็นคำที่คุ้นตาคุ้นหูกันมาก การที่อาตมภาพยกคำนี้ขึ้นมาพูดก็เพราะต้องการให้เห็นว่า ความจริงนั้นอิสฺฐภาพหรือความหมายที่เราใช้ด้วยคำว่าอิสฺฐภาพนั้น เป็นสิ่งที่ทางพระศาสนาได้พูดถึงกันอยู่เสมอ เป็นคำที่สนใจใส่ใจกันในวงการของนักศาสนาปรัชญามานานตั้งหลายพันปีแล้ว เราจะได้โยงเรื่องนี้เข้าหากันได้

คำว่า วิมุตติ นั้น ถ้าจะแปลเป็นภาษาอังกฤษก็ตรงกับคำว่า *freedom* ถ้าท่านไปเปิดพจนานุกรมบาลี-สันสกฤตดูจะพบว่าอิสฺฐภาพไม่ได้แปลว่า *freedom* แต่อิสฺฐภาพแปลว่า *mastership* หรือ *overlordship* หรือ *supremacy* หรือ *sovereignty* ซึ่งไม่ใช่อิสฺฐภาพอย่างที่เราเข้าใจเลย เป็นเรื่องของความเป็นใหญ่ทั้งนั้น มีแต่พจนานุกรมไทย-อังกฤษ เท่านั้น ที่แปลอิสฺฐภาพว่า *freedom* แต่ถ้าใช้ วิมุตติ ก็จะมีความหมายเป็น *freedom* หรือ *liberation* ที่บางคนแปลว่าการปลดปล่อย หรือ *release* หรือ *emancipation* หรือที่ในศาสนาตะวันตกเขาใช้สำหรับคติทางศาสนา

ของเขาว่า *salvation* เป็นอันว่าคำที่เราต้องการแท้ ๆ ก็คือคำว่า "วิมุตติ วิโมกข์ หรือโมกษะ" นั่นเอง อย่างไรก็ตาม เราได้ใช้คำว่าอิสรภาพมาจนติดเสียแล้ว เพราะฉะนั้น แม้ในการบรรยายครั้งนี้ อาตมภาพก็จำเป็นต้องใช้คำว่าอิสรภาพ ในความหมายของความปลดปล่อยนั้นตลอดไป แต่ขอเพียงว่า

๑. เมื่อพูดถึงคำว่า อิสรภาพ ก็ให้เข้าใจตามเรื่องราวและความหมายที่อาตมภาพได้กล่าวมาแล้ว

๒. เมื่อได้ยินคำว่าอิสรภาพคร่าวใด ก็ขอให้นึกถึงคำว่า วิมุตติ วิโมกข์ โมกษะ ไว้ในใจด้วย จะได้โยงกับความหมายในทางพระศาสนา

อย่างไรก็ตาม คำว่าอิสรภาพนั้นก็มีแง่อยู่บ้างเหมือนกันที่จะใช้ได้กับความหมายในเชิงว่า เป็นการทำอะไรได้ตามต้องการ เพราะคำว่าอิสรภาพนั้นแปลว่าความเป็นใหญ่ เมื่อเราจำกัดความหมายของความเป็นใหญ่ในที่นี้ว่า ความเป็นใหญ่ในตัวเอง ความเป็นไทแก่ตัว มันก็มีลักษณะที่ว่า สามารถทำอะไรได้ตามต้องการโดยไม่ขึ้นกับสิ่งอื่นเหมือนกัน แต่คำว่าอิสรภาพมีข้อเสียในแง่ที่ว่า มันมักมีความหมายเลยไปถึงว่า จะเข้าไปกดขี่บังคับครอบงำคนอื่นมีอิทธิพลเหนือเขาได้ด้วย เพราะฉะนั้นจึงเป็นคำที่มีความหมายไม่พอดี ไม่ตรงกับที่ต้องการทีเดียว ความหมายของคำว่าอิสรภาพก็ขอพูดเพียงเท่านี้

ที่นี้ก็กลับมาถึงปัญหาที่ว่า ในเมื่อกระบวนการของสิ่งทั้งหลายเป็นไปตามเหตุปัจจัยแน่นอนแล้ว มนุษย์เราจะมีอิสรภาพ

หรือไม่ ก็ตอบได้ว่า มนุษย์นั้นมีอิสรภาพ การมีอิสรภาพของมนุษย์ก็คือการที่มนุษย์สามารถเข้าไปเป็นปัจจัยอย่างหนึ่ง ในกระบวนการแห่งเหตุปัจจัยนั่นเอง และมนุษย์นี้ก็เป็นปัจจัยตัวสำคัญด้วย ในกระบวนการแห่งเหตุปัจจัยนั้น มนุษย์เข้าไปเป็นปัจจัยอย่างหนึ่งในกระบวนการแห่งเหตุปัจจัยอย่างไร คำตอบก็คือมนุษย์เอาการกระทำของตัวเอง เข้าไปเป็นปัจจัยผลักดัน หรือกีดกัน หรือจัดสรรปัจจัยอื่น ๆ ให้เป็นไปตามต้องการ อันนี้คือการที่มนุษย์มีอิสระ ที่ว่ามีอิสระก็มีอิสระอย่างนี้แหละ แต่จะให้มีอิสระแบบที่ว่า นึกเอาจะให้สิ่งทั้งหลายเป็นไปอย่างไร ตามชอบใจนั้นเป็นไปไม่ได้ ถ้าคำว่าอิสระมีความหมายถึงอย่างนั้นก็เรียกว่ามนุษย์ไม่มีอิสรภาพ คือว่าจะเอาตามชอบใจตัวเอง โดยไม่เข้าไปเป็นเหตุปัจจัยด้วยนั้นทำไม่ได้ การเป็นอิสระของมนุษย์ก็คือ การที่ตัวจะต้องเข้าไปร่วมเป็นปัจจัยอย่างหนึ่งในกระบวนการแห่งเหตุปัจจัย

อีกประการหนึ่ง การที่มนุษย์จะมีอิสรภาพนั้น นอกจากจะหมายถึงว่ามนุษย์สามารถทำอะไร ๆ ได้แล้ว ยังจะต้องมีความหมายต่อไปอีกด้วยว่า การกระทำของมนุษย์นั้นจะต้องมีผล ถ้าสิ่งทั้งหลายเป็นไปอย่างไม่แน่นอน ไม่เป็นไปอย่างแน่นอนตามเหตุปัจจัย เป็นไปอย่างเลื่อนลอย ไม่มีกฎเกณฑ์ การกระทำของมนุษย์ก็ย่อมไม่มีผล มนุษย์จะทำอะไรไปก็ไม่มี ความหมาย การกระทำของมนุษย์ก็ไม่เป็นปัจจัยที่จะทำให้เกิดอะไรขึ้นมา มนุษย์ก็คาดหมาย หวังหรือล่วงรู้ผลแห่งเหตุปัจจัย

จากการกระทำของตนไม่ได้เลย ถ้าเป็นอย่างนี้มนุษย์ก็ไม่มี
อิสรภาพ มนุษย์มีอิสรภาพก็เพราะสามารถทำการเป็นปัจจัยให้
เกิดผล โดยอาศัยความเป็นไปอย่างแน่นอนตามเหตุปัจจัยนั่นเอง

ที่ว่ามนุษย์เป็นอิสระ โดยเข้าไปร่วมเป็นปัจจัยในกระบวนการ
แห่งเหตุปัจจัยนั้น ปัจจัยในฝ่ายของมนุษย์มีอะไรบ้าง

อย่างทีหนึ่งซึ่งเห็นชัดก็คือ การกระทำของมนุษย์นั้นแหละ
เป็นตัวปัจจัยอันหนึ่ง ที่นี้มองต่อไป ที่บอกว่าเราทำอะไร ๆ เพื่อ
ให้เป็นไปตามต้องการ ก็มีปัจจัยอีกตัวหนึ่งในฝ่ายมนุษย์คือ
ความต้องการ เป็นอันเห็นแล้วว่า ปัจจัยฝ่ายมนุษย์ในกระบวนการ
แห่งเหตุปัจจัยนั้นมี ๒ อย่าง ได้แก่ การกระทำและความ
ต้องการ และเราก็เข้าไปร่วมกระบวนการแห่งเหตุปัจจัยนั้น โดย
เอาการกระทำของตนเป็นปัจจัย ทำให้สิ่งทั้งหลายเป็นไปตาม
ต้องการ แต่แค่นี้ยังไม่พอ ถ้าได้เพียงสองอย่างนี้ เราก็มองข้าม
ปัจจัยที่สำคัญอย่างยิ่งอีกตัวหนึ่งไป ปัจจัยอีกตัวหนึ่งในฝ่าย
ของมนุษย์นั้นคือความรู้ เราอาจไม่พูดถึงมันเลย คือเราพูดเพียง
แค่ว่า เราทำการให้สิ่งทั้งหลายเป็นไปตามต้องการ ไม่มีคำว่า
ความรู้ แต่เราจะทำสิ่งทั้งหลายให้เป็นไปตามต้องการได้อย่างไร
เราต้องรู้กระบวนการแห่งเหตุปัจจัย ต้องรู้ปัจจัยอื่น ๆ ที่เราจะ
เข้าไปผลักดัน เข้าไปปิดกั้น เข้าไปจัดสรร เราจึงจะทำการให้เป็น
ไปตามความต้องการของเราได้ เพราะฉะนั้น ปัจจัยที่จำเป็น
อย่างยิ่งก็คือความรู้หรือปัญญา ปัญหานี้แหละเป็นปัจจัยตัวเอก
ที่ทำให้มนุษย์เป็นอิสระ หากไม่มีปัญญา ไม่มีความรู้ เราจะทำ

อะไรได้ เราทำอะไรมันก็ไม่เป็นไปตามต้องการ หรือทำลงไป แล้วอาจได้ผลตรงข้ามกับความต้องการก็ได้ เพราะฉะนั้นตัวการสำคัญที่เป็นปัจจัยทางฝ่ายมนุษย์ ที่ทำให้มนุษย์เป็นอิสระหรือ มีอิสรภาพ ก็คือปัญญา

ในทางพระพุทธศาสนาถือว่า ปัญญาเป็นปัจจัยตัวเอก เป็นแกนหลักที่จะทำให้เกิดวิมุตติ ดังจะเห็นได้ว่า ท่านกล่าวถึงลำดับหลักธรรมในกระบวนการของการศึกษาไว้เป็น ศิล สมาธิ ปัญญา วิมุตติ ต่อจากปัญญาจึงเป็นวิมุตติ ขาดปัญญา แล้วหลุดพ้นไม่ได้ ปลอดภัยเป็นอิสระไม่ได้ ไม่ต้องพูดถึงวิมุตติ ที่กล่าวถึงในหลักธรรมขั้นสูงสุด แม้แต่การที่เราจะปลอดภัยเป็นอิสระจากภัยธรรมชาติ จากโรคภัยไข้เจ็บ จากการเบียดเบียน ในระหว่างมนุษย์ด้วยกัน เราก็ต้องอาศัยปัญญาความรู้ เมื่อมี ปัญญารู้เข้าใจในสิ่งทั้งหลายที่อยู่แวดล้อมตัว ที่จะมาเป็นปัจจัย เกี่ยวข้องทำให้เกิดภัยธรรมชาติเป็นต้นนั้นแล้ว เราก็เข้าไปผลักดัน ปิดกั้น จัดสรรปัจจัยเหล่านั้น เพื่อให้เป็นไปตามปรารถนา ถ้าเรามีความสามารถที่จะเป็นปัจจัยได้อย่างถูกต้อง ก็ทำได้ สำเร็จ แม้แต่การที่เรามีวิชาการต่าง ๆ เช่น วิชา นิติศาสตร์ รัฐศาสตร์ เศรษฐศาสตร์ ลัทธิอะไรต่าง ๆ ขึ้นมา เรายำเรียนกันไป ก็เพื่อจะได้เอาความรู้มาใช้ในการจัดสรรปัจจัยต่าง ๆ ให้เป็นไปในทางที่จะช่วยให้มนุษย์เข้าถึงอิสรภาพ พุทธอีกอย่างหนึ่งก็คือ การที่จะทำให้เกิดปัญญา ซึ่งเป็นตัวการสำคัญเป็นปัจจัยเอกในการที่จะนำมนุษย์ไปสู่อิสรภาพ อย่างไรก็ตาม ในทางปฏิบัติ

คือในเวลาใช้จริง เราเรียนรู้ศาสตร์หรือวิชาการต่าง ๆ เหล่านั้น เรานึกว่าเราเก่งกล้าสามารถ เราเป็นอิสระที่จะทำอะไร ๆ ให้เป็นไปตามที่เราต้องการ แต่บางทีเราก็ไม่ได้ใช้ศาสตร์วิทยาเพื่อผลในการที่จะให้เกิดอิสรภาพ เรากลับใช้มันในทางที่จะทำมนุษย์ให้ตกเป็นทาสยิ่งขึ้นไปอีกก็มี อันนี้เหตุผลเป็นเช่นไร ทำไมจึงเป็นอย่างนั้น มันเป็นเรื่องเกี่ยวพันถึงอิสรภาพในตัวของมนุษย์เอง ซึ่งจะต้องพิจารณากันต่อไป

ปัจจัยที่ส่งเสริม/ขัดขวางอิสรภาพ

ขอย้อนกลับไปกล่าวถึงเรื่องปัญญา ที่บอกว่าปัญญาเป็นปัจจัยตัวเอกในการที่จะนำมนุษย์ไปสู่อิสรภาพ จะเรียกว่าอิสรภาพหรือวิมุตติก็ได้ ปัญญานั้นเป็นองค์ประกอบอย่างหนึ่งในโครงสร้างของชีวิตจิตใจมนุษย์ ในทางพระศาสนาท่านใช้ศัพท์เรียกว่าเป็น สังขาร^๑อย่างหนึ่ง บรรดาองค์ประกอบซึ่งอยู่ในโครงสร้างชีวิตจิตใจของมนุษย์ที่เรียกว่าสังขารนั้น มิใช่มีแต่ปัญญาเพียงอย่างเดียว มันมีอย่างอื่นด้วยอีกหลายอย่าง

ขอกล่าวถึงความหมายของสังขารก่อน สังขารนั้นแปลว่าตัวปรุงแต่ง ปรุงแต่งอะไร ปรุงแต่งจิตใจ ปรุงแต่งความคิด ปรุงแต่งการกระทำ ถ้าจะใช้ภาษาสมัยใหม่ก็แปลว่า เครื่องมือประกอบการฝายนามธรรมของมนุษย์ เพราะว่าสังขารเหล่านี้ เช่น ปัญญา เป็นต้น เป็นเครื่องมือประกอบการ หรือเป็นเครื่องมือในการกระทำของเรา ที่จะช่วยให้เราได้รับอิสรภาพ (หรือ

๑. สังขารในความหมายที่หนึ่ง

จะให้ไม่ได้รับอิสรภาพก็ได้) สังขารนั้นมีมากมาย สังขารอย่างอื่นก็มีทั้งฝ่ายที่เป็นตัวช่วยให้เกิดอิสรภาพ คือ ช่วยปัญญา และสังขารที่เป็นฝ่ายร้าย ฝ่ายขัดขวาง ฝ่ายกีดกันกำจัดการลายอิสรภาพ

สังขารที่เป็นฝ่ายช่วย ก็ยกตัวอย่างเช่น สติ สติเป็นเครื่องช่วยให้ปัญญานี้กระทำการโดยรอบคอบ กระทำโดยถูกจังหวะ เมื่อถึงจังหวะจึงทำ ยังไม่ถึงจังหวะก็ไม่ทำ เพราะบางที่ทั้ง ๆ ที่รู้ แต่ทำผิดจังหวะก็ไม่สำเร็จ แล้วสติก็เป็นตัวช่วยให้ทำได้ถูกต้องรอบคอบไม่ผิดพลาด หรืออย่างศรัทธา ความซาบซึ้ง ความมีจิตใจผ่องใสมั่นใจ ก็ทำให้เรามีกำลังที่จะกระทำต่อไป หรืออย่างวิริยะ ความเพียรก็ทำให้ไม่เกิดความท้อถอย ทำให้เข้มแข็งแกล้วกล้าต่อสู้วิ่งไปข้างหน้า หรือสมาธิก็ทำให้เกิดความมั่นคงแน่นอน เป็นต้น สังขารที่เป็นองค์ประกอบเหล่านี้เป็นฝ่ายช่วย หากว่ามีปัญญาแล้ว ได้อาศัยสังขารอย่างที่ว่ามาแล้วนี้เป็นองค์ประกอบ การทำงานเพื่ออิสรภาพก็จะได้ผลดียิ่งขึ้น

ในเวลาเดียวกัน ก็มีสังขารฝ่ายตรงข้าม จะเรียกว่าฝ่ายร้ายก็ได้ เรามักจะเรียกว่ากิเลส ซึ่งเป็นตัวขัดขวางหักล้างทำลาย อาจจะทำให้ปัญญาทำงานไม่สำเร็จ หรืออาจจะเข้ามาครอบงำเสีย ทำให้เดินไปในทางตรงข้าม ออกนอกกลุ่มออกทางไปเสีย หรือแม้แต่แทนที่จะนำไปสู่อิสรภาพ ก็กลับนำไปสู่ความหมดอิสรภาพ กิเลสเหล่านี้มีมากมาย แต่ที่ควรนำมากล่าวในที่นี้ก็คือสังขารกิเลสที่สำคัญ ๓ อย่าง ได้แก่ กิเลสที่ผูกพันกับตัวตน

หรือจะเรียกง่าย ๆ ว่า กิเลสพันตัว ๓ อย่าง กิเลสพันตัว ๓ อย่าง
นี้ เป็นเรื่องเกี่ยวกับตัวตนทั้งนั้น มันมีบทบาทในสังคมมนุษย์
มากเหลือเกิน ได้แก่

๑. ความเห็นแก่ตัว ภาษาพระเรียกว่า ตัณหา

๒. ความถือตัว ภาษาพระเรียกว่า มานะ

๓. การยึดติดในความเห็นของตัวเอง ภาษาพระเรียกว่า ทิฏฐิ

ตัณหา มานะ ทิฏฐิ ๓ อย่างนี้ เป็นกิเลสพันตัว ผูกพันอยู่
กับเรื่องตัวตน จะเอาแต่ตัว ในเมื่อเอาแต่ตัว ก็ไม่เกื้อกูลสังคม
จะนำไปสู่อิสราภาพของสังคมไม่ได้ มีแต่จะขัดขวางอิสราภาพของ
สังคม ไม่เฉพาะขัดขวางอิสราภาพของสังคมเท่านั้น มันมัดตัว
คนนั่นเองไม่ให้มีอิสราภาพด้วย คือแม้แต่เจ้าตัวคนนั่นเองก็ไม่มี
อิสราภาพ

ความเห็นแก่ตัวหรือตัณหา ทำให้มนุษย์เที่ยวแสวงหาสิ่ง
เสพ กอบโกยแย่งชิงผลประโยชน์กัน อันเป็นตัวการสำคัญอย่าง
หนึ่งที่มีบทบาทมากในสังคมของเรา

อย่างที่สอง ความถือตัวหรือมานะ ทำให้มนุษย์ชิงดีชิงเด่น
กัน อวยกยิ่งใหญ่เหนือคนอื่น แข่งขันกันเพื่อความยิ่งใหญ่
แสวงหาอำนาจ แล้วก็พยายามครอบงำข่มขี่ซึ่งกันและกัน และ

อย่างที่สาม การยึดติดในความเห็นของตัวเอง ที่เรียกว่าทิฏฐิ
ก็ทำให้คนเอาแต่ความเห็นของตัวเอง ดันรันไม่รับฟังผู้อื่น ไม่ฟัง
เหตุผล งามกายคลังในลัทธินิยมอุดมการณ์ อาจถึงกับไปบีบบังคับ
บังคับคนอื่น ให้ยอมรับนับถืออย่างตน โดยไม่ยอมให้เขาใช้

ปัญญาที่จะยอมรับโดยเหตุผล

จะเห็นว่าสิ่งสำคัญที่เป็นเป้าของกิเลส ๓ อย่างนี้ก็ได้แก่ เรื่องผลประโยชน์ (กาม) เรื่องอำนาจ และเรื่องความคิดเห็น ลัทธินิยมอุดมการณ์ อันนี้เป็นเรื่องที่สำคัญมาก พฤติกรรมของ มนุษย์ในสังคมส่วนมากก็พัวพันอยู่กับเรื่องเหล่านี้ กิเลส ๓ ตัว นี้ทำให้มนุษย์ไม่สามารถจะนำสังคมของตัวเอง ไปสู่ความหลุด พ้นเป็นอิสระตามที่มุ่งหมายได้

ผู้ทำงานจำนวนมากบอกว่า ตนทำงานเพื่ออิสรภาพของ สังคม หรือจะเรียกว่าปลดปล่อยสังคม นำสังคมไปสู่ความอยู่ดี สงบสุข ไร้การเบียดเบียน ปลอดพ้นจากความเบียดเบียนก็คือ ความเป็นอิสรภาพ อย่างไรก็ตามผู้ทำงานมักจะมองแต่ฝ่ายศัตรู หรือฝ่ายปรปักษ์ว่า พวกนั้นมีความกระหายมีความยึดติดใน อำนาจ ในผลประโยชน์อะไรต่าง ๆ บางทีก็ลืมมองลืมสำรวจ ตัวเอง หรือว่าตัวเองสำรวจตัวเองแล้ว ไม่มีกิเลสผูกพันตัวตน เหล่านั้น แต่ผู้ร่วมงานมี บางทีผู้ร่วมงานก็มีมาก ๆ ด้วย ก็เลย ทำงานไม่สำเร็จ หรือว่าบางทีตอนแรกทั้งตัวเองและผู้ร่วมงาน ก็ไม่มี ต่างก็ตั้งใจทำงานเพื่ออิสรภาพของสังคมอย่างแท้จริง แต่ทำต่อไป ทำไปทำมาตัวเองมีขึ้นมา หรือผู้ร่วมงานมีขึ้นมา ก็ทำไม่สำเร็จอีก ก็เลยกลายเป็นว่า พฤติกรรมของตนเองหรือ ของผู้ร่วมงานหรือของหมู่คณะที่ทำงานนั่นเอง กลายเป็นอุป สรรคทำลายล้างอุดมการณ์ ทำให้การทำงานเพื่ออิสรภาพของ สังคมไม่สำเร็จผล

สังขารที่กล่าวมาเหล่านี้ เป็นปัจจัยที่ซ่อนอยู่ในตัวมนุษย์ มนุษย์จะเป็นอย่างไร จะทำอะไรและทำอย่างไร ก็อยู่ที่ปัจจัย อันเรียกว่าสังขารที่อยู่ในตัวเหล่านี้ ในเมื่อเราถือว่ามนุษย์เป็น ปัจจัยตัวสำคัญในการสร้างสรรค์อิสรภาพของสังคม เราก็ต้อง รู้จักตัวมนุษย์ให้ดี การที่จะรู้จักตัวมนุษย์ได้ดี ก็คือรู้จักเจ้าตัว ปัจจัยสังขารทั้งหลายที่อยู่ในตัวมนุษย์นั้น แล้วก็พยายามจัดการ กับปัจจัยเหล่านั้นให้เกิดผลดี คือจัดการกับสังขารในฝ่ายดี เช่น อย่างปัญญานี้ โดยส่งเสริมขึ้นมาให้เจริญงอกงาม ส่วนสังขาร ในฝ่ายร้ายที่ก่อกำจัดขัดขวางอิสรภาพ ก็ต้องแก้ไขลบล้างทำให้ หหมดไป เพราะฉะนั้น ในการสร้างสรรค์อิสรภาพของสังคมนั้น จะรู้จักปัจจัยทางสังคมหรือสิ่งแวดล้อมเท่านั้นไม่เพียงพอ จะต้องรู้เข้าใจปัจจัยที่อยู่ในตัวมนุษย์ด้วย เพราะว่าปัจจัยเหล่านี้ก็ คือตัวแปรที่อาจทำให้เราเดินออกไปนอกกลุ่มนอกทาง หรือทำงาน ล้มเหลว พุดเป็นสำนวนอีกอย่างหนึ่งก็บอกว่า ถ้าคนปราศจาก อิสรภาพจากสังขารแล้ว อิสรภาพของสังคมก็คงไกลสุดเอื้อม คือ ไม่มีทางสำเร็จ เพราะฉะนั้น จะต้องทำให้มนุษย์เป็นอิสระจาก สังขาร โดยเฉพาะจากกิเลสที่พันตัว ๓ อย่างนั้น

รวมความว่า ในการทำงานเพื่อช่วยให้สังคมหลุดรอดปลอด พ้น จากการบีบคั้นข่มเหงเบียดเบียนนั้น

ประการที่ ๑ เราจะต้องเรียนรู้ปัจจัยทั้งหลายในภายนอก และพัฒนาความสามารถในการที่เราจะเข้าไปร่วมเป็นปัจจัยใน กระบวนการทางสังคมนั้น

ประการที่ ๒ ต้องรู้เข้าใจปัจจัยที่อยู่ในตัวมนุษย์ แล้วพัฒนาความสามารถและความมั่นคงในการที่จะเป็นอิสระจากสังขาร ที่เป็นเครื่องกำจัดขัดขวางอิสรภาพเหล่านั้น พูดอีกนัยหนึ่งว่า คนที่จะไปปลดปล่อยสังคมนั้น ก็ต้องไม่ประมาทที่จะปลดปล่อยตนเองให้พ้นจากกิเลส หรือทำตัวเองให้เป็นอิสระจากกิเลสที่เป็นเครื่องผูกพันตัวเอง ดังที่กล่าวมาแล้วด้วย โดยเฉพาะจากตัณหา มานะ และทิฏฐิ มิฉะนั้นแล้วตัวเองจะถูกพันธนาการ ถูกผูกมัด และก็จะพลอยทำให้สังคมถูกผูกมัดไปด้วย

วัตถุประสงค์/หรือจิตกำหนดวัตถุประสงค์

อาตมภาพพูดไป ๆ ก็เข้ามาทางจิตใจมากขึ้น เมื่อเข้ามาถึงเรื่องจิตใจ ก็จะมีข้อแย้งขึ้น ในเรื่องเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างจิตกับวัตถุประสงค์ คือมีปัญหาว่า วัตถุประสงค์หรือจิตกำหนดวัตถุประสงค์ บางคนบอกว่าวัตถุประสงค์ อย่างในเรื่องสังคมนี้ มันอยู่ที่สภาพแวดล้อม ถ้าหากว่าเราจัดสังคมนี้ให้เรียบร้อยดี คนมีความเสมอภาคเท่าเทียมกัน มีปัจจัยยังชีพพร้อมบริบูรณ์แล้ว ไม่ต้องแย่งชิงเบียดเบียนกัน ความเห็นแก่ตัวมันก็จะหมดไปเอง คนก็คงจะหมดกิเลส อันนี้เป็นเหตุผลถกเถียงในฝ่ายที่ว่าวัตถุประสงค์ ในแง่นี้ก็มีความจริงอยู่เหมือนกัน แต่เป็นความจริงเพียงส่วนหนึ่ง เพราะเป็นธรรมดาว่า สภาพแวดล้อมย่อมทำให้จิตใจคนผันแปรไปได้ นี่เป็นเรื่องเกี่ยวกับโอกาสนั่นเอง แต่ก็

อย่างที่บอกแล้วว่า มันเป็นความจริงเพียงเสี้ยวเดียว ยังมีข้อบกพร่องหลายอย่าง ตามแนวความคิดนี้ มีข้อที่ต้องทำความเข้าใจ ๓ อย่าง คือ

๑. ในเรื่องว่าวัตถุกำหนดจิตจริงหรือไม่ การที่จะพูดว่าวัตถุกำหนดจิตหรือจิตกำหนดวัตถุนั้น อันที่จริงเป็นเรื่องของการอิงอาศัยซึ่งกันและกัน ถ้าจะพูดให้เด็ดขาดลงไปอย่างหนึ่งอย่างใด ก็เสมือนกับพูดว่า ไก่มีก่อนไข่หรือไข่มีก่อนไก่ สองอย่างนี้ ถ้าจะเถียงกันไป เถียงจนสิ้นใจก็ไม่จบ ว่าไข่มีก่อนไก่หรือไก่มีก่อนไข่ แต่ความจริงนั้นมันไม่ใช่ทั้งสองอย่าง คือมันไม่ใช่ปัญหาว่า ไก่มีก่อนไข่หรือไข่มีก่อนไก่ มันเป็นเรื่องของความเปลี่ยนแปลง เป็นเรื่องของวิวัฒนาการที่ค่อยเป็นค่อยไป ซึ่งไม่มีปัญหาเลยว่าไก่จะมาก่อนไข่หรือไข่จะมาก่อนไก่ ไม่ใช่ปัญหาที่จะต้องเถียงกันอย่างนั้น ในเรื่องว่าวัตถุกำหนดจิตหรือจิตกำหนดวัตถุก็เหมือนกัน มันไม่ใช่เรื่องที่จะพูดเด็ดขาดลงไปอย่างนั้น แต่เป็นเรื่องของการอิงอาศัยซึ่งกันและกัน อีกอย่างหนึ่งการที่พูดว่า ถ้าสภาพแวดล้อมของสังคมดีแล้ว จิตใจคนจะดีเองอะไรทำนองนั้น เป็นการพูดที่เข้าทำนองโพล่งถึงปลายโดยไม่มีโคน เมื่อไม่มีโคนเราจะมิปลายขึ้นมาได้อย่างไร เราบอกว่าสังคมดีเรียบร้อยแล้วจิตใจก็จะดีเอง แต่ว่าสังคมที่ดีนั้นจะเกิดขึ้นได้อย่างไร เราไม่พูดถึงโคนเข้ามา ก็จะพูดถึงปลายเสียแล้ว อันนี้ก็เป็นแง่หนึ่งที่ขอตีงข้อสังเกต

๒. ที่บอกว่าเป็นความจริงบางส่วนนั้นหมายความว่า เรื่อง

สภาพแวดล้อมในทางสังคมนั้นแน่นอน ย่อมมีอิทธิพลต่อสภาพทางจิตใจ จิตใจคนย่อมอาศัยสภาพแวดล้อมด้วย ถ้าหากว่าสภาพแวดล้อมดี เช่นอยู่ในที่สงบ บรรยากาศผ่องใส ปลอดภัยไปรั้งจิตใจคนก็มีความเป็นไปได้มากที่จะเป็นจิตใจที่ดีงาม พลอยสงบผ่องใสปลอดภัยไปตามด้วย นอกจากนั้น การที่เรามาอยู่ในสภาพแวดล้อมที่ดี ก็ทำให้ห่างจากสิ่งชั่วยุคกระตุ้นเร้า เมื่อปราศจากสิ่งชั่วยุคกระตุ้นเร้าแล้ว ก็เลสบางอย่างก็ไม่อาจจะเกิดขึ้น (ว่าที่จริงคือไม่โผล่ไม่ฟูหรือไม่แสดงฤทธิ์ขึ้น) หรือแม้จะเกิดก็เกิดได้น้อย เพราะฉะนั้น อิทธิพลของวัตถุหรือสิ่งแวดล้อมก็มีมาก เราจึงได้พยายามที่จะจัดสรรสภาพแวดล้อม เพื่อให้เกื้อกูลแก่การที่จะได้มีจิตใจดีงาม แต่หลักการนี้ก็เพียงหลักหรือวิธีการอันหนึ่ง ในการที่จะแก้กิเลสของคน ซึ่งมีไขมีเพียงเท่านั้น ขอพูดลัดให้ง่ายตามหลักพระพุทธศาสนา ท่านเรียกว่าการละหรือกำจัดอาสวะ ท่านบอกว่า อาสวะที่จะต้องละด้วยการหลีกเว้นก็มี อาสวะที่จะต้องละด้วยการรู้จักบังคับควบคุมตัวเองก็มี อาสวะที่จะต้องละด้วยการรู้จักบริโภคใช้สอยสิ่งของโดยวางจิตให้ถูกต้องก็มี อาสวะที่จะต้องละด้วยการเห็นด้วยปัญญาก็มี นี่หมายความว่าวิธีการที่จะแก้ทางจิตนั้น มันไม่ใช่เป็นอันเดียว การแก้ด้วยวิธีหลีกเว้นนั้นก็คือวิธีที่เรียกว่า ใช้สภาพแวดล้อมทางวัตถุเป็นเครื่องกำหนดหรือเอื้ออำนวย ซึ่งก็ได้ผลมาก แต่ไม่ใช่ว่าได้ผลหมดทุกอย่าง แต่ใช้ได้สำหรับกิเลสบางอย่างบางจำพวกบางระดับ พูดง่าย ๆ อีกอย่างหนึ่งว่า การ

ใช้วัตถุเป็นอิทธิพลจัดการกับจิตนั้น ทำได้ส่วนหนึ่ง เหลือจากนั้นจะต้องแก้จิตด้วยจิต เช่นเดียวกับที่เราสามารถใช้จิตเป็นอิทธิพลจัดการกับวัตถุได้ส่วนหนึ่ง แต่ที่เหลือจากนั้น ก็ต้องใช้วัตถุด้วยกันแก้หรือจัดการกับวัตถุ แดนของจิตกับวัตถุนั้นกายเกยกกันอยู่ แต่ก็ไม่ใช่อันเดียวกัน

๓. ที่เราบอกว่าวัตถุกำหนดจิตนั้น บางทีเรามองดูผิวเผิน คือเป็นการที่วัตถุมีอิทธิพลต่อจิต ในระดับของรูปแบบที่ยักย้ายเปลี่ยนแปลงไป เป็นความเปลี่ยนแปลงในลักษณะภายนอกเท่านั้น หมายความว่าไม่ใช่เป็นการเปลี่ยนแปลงในชั้นเนื้อหา เนื้อหาอาจจะคงเดิม แต่รูปลักษณะภายนอกเปลี่ยนแปลงไป ขอยกตัวอย่างง่าย ๆ เราอาจจะใช้กิเลสตัวเดียวกันทำให้คนมีลักษณะนิสัยต่างกัน โดยสัมพันธ์กับสภาพแวดล้อมภายนอก เช่นวัฒนธรรม วิถีการดำรงชีวิต ปัจจัยดำรงชีพ เป็นต้น กิเลสอย่างมานะ การถือตัว การเชิดชูตัวให้ยิ่งใหญ่ ถ้าเราเอามาใช้บวกกับปัจจัยอื่นที่เป็นตัวแปรเข้าผสม เช่น ใช้กับลัทธิชาตินิยม เราเอาความถือตัว การเชิดชูตัวให้ยิ่งใหญ่ผนวกกับลัทธิชาตินิยม บวกกับความรู้สึกรักพวกพ้อง ก็ทำให้เกิดความรู้สึกว่า ถ้าเราเคร่งวินัย ก็แสดงว่าชาติเรานี้ยิ่งใหญ่มาก เก่งมาก แน่นมาก หรือแม้แต่มองแค่ตัวเองว่าฉันเป็นคนเก่ง รักษาวินัยได้เคร่งครัด เพียงเท่านั้น ก็ทำให้เราเป็นคนเคร่งครัดวินัยได้ เพราะฉะนั้น มานะอาจจะทำให้คนเคร่งครัดวินัยขึ้น เพื่อจะแสดงให้เห็นว่าฉันเก่ง พวกฉันเก่ง ประเทศชาติฉันเก่งก็ได้ แต่ในทาง

ตรงข้าม มานะตัวเดียวกันที่ว่าเป็นการถือตัว ต้องการยิ่งใหญ่
 นั่นเอง เอมามาใช้กับคนอื่นคนหนึ่ง โดยเอาตัวแปรที่เป็นปัจจัย
 อื่นมาผสมเข้า เป็นการถือตัวในลักษณะที่จะแสดงให้เห็นว่า ฉัน
 นี้ใหญ่ ทำอะไรก็ได้ตามชอบใจ มันก็กลายเป็นการแสดง
 ความเป็นเสรีแบบไร้ระเบียบวินัยไปเลย เพราะฉะนั้น กิเลสตัว
 เดียวกัน เนื้อหาตัวเดียวกัน เอมามาผสมกับปัจจัยตัวแปรคนละ
 อย่าง อาจจะทำให้ออกเป็นลักษณะนิสัยคนละอย่าง เป็น
 ตรงกันข้ามไปก็ได้ อย่างที่ว่าพวกหนึ่งกลายเป็นคนเคร่งวินัย
 แต่อีกพวกหนึ่งกลายเป็นพวกไร้วินัยโดยสิ้นเชิง เพราะพวกหนึ่ง
 เอาแ่งว่ายิ่งเคร่งก็ยิ่งเก่ง อีกพวกหนึ่งเอาแ่งว่ายิ่งทำได้ตามใจ
 ฉันก็ยิ่งเก่ง หรืออย่างตัณหา ความอยาก ความเห็นแก่ตัว มอง
 ไปข้างนอกมองหาสิ่งเสพ ก็ทำให้เกิดลักษณะพฤติกรรมที่ว่า
 เทียวพล่าณหาสิ่งเสพทั่วไปหมด แต่ถ้าไม่มองออกไปข้างนอก
 ให้มองเข้าข้างใน ก็กลับทำให้หาความสุขด้วยการเกียจคร้าน
 เอาแต่นอน เป็นต้น กลายเป็นลักษณะอาการตรงกันข้าม ทั้ง
 ที่กิเลสเนื้อหาตัวเดียวกัน ดังนั้น ที่ว่าวัตถุกำหนดจิตนั้น โดย
 ปกติมักเป็นเรื่องของการกำหนดโดยอิทธิพลในระดับที่เรียกว่า
 เป็นการสำแดงตัวในรูปแบบภายนอกเท่านั้น ไม่ใช่เป็นการ
 เปลี่ยนแปลงที่เนื้อหาอันเดิม อุปมาเหมือนอย่างดินเหนียว ดิน-
 เหนียวนั้นเราจะปั้นให้เป็นหมาก็ได้ และดินเหนียวก้อนเดียวกัน
 นั่นเอง เราจะปั้นให้เป็นเสือกก็ได้ แต่มันก็ยังคงเป็นดินเหนียว
 เหมือนกัน ถึงหากถ้าเราไม่ปั้น มันก็ยังคงเป็นดินเหนียวอยู่ แต่

มันมีศักยภาพที่จะรับการป้อนให้เป็นเชื้อหรือเป็นหมูได้ต่อไปอีก เพราะฉะนั้น ในสภาพสังคมที่ไม่เอื้ออำนวย กิลเลสเหล่านี้ก็จะยังอยู่ และรอโอกาสที่จะแสดงตัวเป็นสิ่งที่ต่าง ๆ ตามปัจจัยตัวแปรที่จะเข้ามาเกี่ยวข้องต่อไป

เป็นอันว่า การแก้ปัญหาในเรื่องกิลเลสเหล่านี้ ซึ่งเป็นเรื่องทางจิต ในขั้นหนึ่ง สภาพแวดล้อมทางวัตถุเป็นเครื่องช่วยแก้ไข ซึ่งมีอิทธิพลได้มากอย่างที่กล่าวมา แต่เป็นการแก้ไขที่ไม่เด็ดขาด จึงต้องมีการแก้ไขขั้นต่อไป ซึ่งเป็นเรื่องของพัฒนาการทางจิตใจ โดยเฉพาะ เหมือนอย่างการแก้ดินเหนียวโดยการเอาไปเผาให้เป็นอิฐ หรือมิฉะนั้นก็แยกธาตุจุนดินนั้นไม่มีเหลือเลย ที่ว่ามานี้ ก็เป็นแง่ที่เกี่ยวกับวัตถุกำหนดจิต ว่าเป็นไปได้แค่ไหนเพียงไร

ที่นี้ ในทางตรงกันข้าม จิตก็กำหนดวัตถุ สำหรับจิตกำหนดวัตถุนี้ ก็มองเห็นง่ายไม่ต้องพูดกันมาก เพราะการที่เราจะมีพฤติกรรมต่าง ๆ จะทำอะไร อย่างไร โดยปกตินั้นก็เกิดจากความคิดในจิตใจของเราให้แสดงออก สั่งออกมา แม้แต่การประดิษฐ์ต่าง ๆ ก็เกิดขึ้นโดยการปรุงแต่งทางใจ แต่เมื่อสืบกันแล้วก็เป็นเรื่องอิงอาศัยกัน เพราะต้องอาศัยมีข้อมูลทางวัตถุเป็นที่อ้างอิงหรือเป็นกรอบให้ด้วย แล้วก็สัมพันธ์กลับกันไปกลับกันมาอยู่อย่างนี้ แต่ในลักษณะหนึ่งนั้น จิตก็มีความเป็นอิสระจากวัตถุ อย่างที่พอมองเห็นง่าย ๆ ก็เช่นว่า ในสภาพสังคมอย่างหนึ่ง ๆ ไม่ว่าจะสังคมนั้นจะเป็นสังคมระดับใด ระบบใด เราก็สามารถมีบุคคลบางคนพัฒนาจิต พัฒนาปัญญาของตนขึ้น

มา เป็นอิสระจากสภาพแวดล้อมในสมัยนั้นได้ คือเป็นอิสระจากสังขารที่กล่าวมานั้น ดังที่เรามักจะพูดถึงท่านเหล่านั้นว่าเป็นศาสดา เป็นเจ้าลัทธิ หรือเป็นมหาบุรุษต่าง ๆ นี่ก็เป็นการมองในลักษณะที่ว่า ท่านเหล่านั้นเป็นคนที่พัฒนาตัวเอง พัฒนาจิต พัฒนาปัญญา จนเป็นอิสระจากสภาพสังคมในยุคนั้น นี่เป็นแง่ที่แสดงว่าสามารถทำจิตให้เป็นอิสระจากวัตถุได้อย่างหนึ่ง นี่เป็นประการที่หนึ่ง

ยิ่งกว่านั้น การแก้ปัญหาสังคมหรือการแก้ปัญหาสภาพแวดล้อมต่าง ๆ ทางวัตถุนั้น มันก็เริ่มมาจากบุคคล คือบุคคลที่เป็นอิสระจากสภาพแวดล้อมทางสังคมนั้นแหละ กลับมาเป็นปัจจัยตัวนำที่จะแก้ไขหรือเปลี่ยนแปลงสังคมนั้น ให้เป็นอิสระได้ต่อไป นี่เป็นประการที่ ๒ ในแง่ที่ว่า จิตเป็นอิสระจากวัตถุ เพราะเป็นตัวที่กลับมาแก้ปัญหาลูกทางวัตถุหรือทางสภาพแวดล้อมนั้น

ประการที่ ๓ ในระดับต้น ๆ หรือมองอย่างกว้าง ๆ เราจะเห็นว่า วัตถุหรือสภาพแวดล้อมกำหนดจิตได้มากอย่างที่พูดมาข้างต้น แต่ถ้าเรายิ่งพัฒนาจิตขึ้นไป จิตก็ยังเป็นอิสระจากวัตถุ คือเป็นอิสระจากอิทธิพลของวัตถุมากขึ้น จนกระทั่งไม่ต้องขึ้นต่อวัตถุเลย หมายความว่าจิตที่ยิ่งพัฒนามาก ก็ยิ่งพ้นจากอิทธิพลของวัตถุมากขึ้น

อย่างไรก็ดี เมื่อพูดถึงคนส่วนใหญ่ เราต้องมองอย่างกว้าง ๆ เมื่อเรามองดูสังคมในเวลาใดเวลาหนึ่ง เราจะเห็นว่า

คนทั้งหลายหรือมนุษย์ทั้งปวงนี้ อยู่ในระดับแห่งการพัฒนาจิต และปัญญาที่ต่างกัน เมื่อเรากำหนดจับลงไปทีระดับใดระดับหนึ่ง แล้วเทียบกับระดับอื่นที่เหลืออยู่ คนในระดับนั้นก็มีย่อย โดยเฉพาะคนที่พัฒนาในระดับสูง ก็ยังมีจำนวนน้อยเป็นธรรมดา อันนี้มันจะเกี่ยวถึงปัญหาที่ว่าสังคมจะวิวัฒน์ตามขั้นตอนต่าง ๆ เหมือนกับกำหนดตายตัว อย่างที่กล่าวมาแล้วด้วย ซึ่งจะได้พูดกันต่อไป

เป็นอันว่าได้พูดมาถึงทั้งอิสรภาพของบุคคล และอิสรภาพของสังคม ว่าเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องอาศัยซึ่งกันและกัน หมายความว่าบุคคลก็จำเป็นต้องพัฒนาตัว ให้มีอิสระปลอดพ้นจากกิเลสที่ครอบงำทางจิตใจ โดยเฉพาะกิเลสพันตัวทั้ง ๓ อย่าง ที่เรียกว่า ตัณหา มานะ ทิฏฐินั้น จึงจะสามารถทำงานเพื่ออิสรภาพของสังคมได้สำเร็จ และในเวลาเดียวกัน อิสรภาพของสังคมจะเกิดขึ้นได้ คนก็จะต้องใช้ปัญญาเรียนรู้เข้าใจปัจจัยต่างๆ รู้จักองค์ประกอบที่เข้ามาสัมพันธ์กัน แล้วเข้าไปร่วมเป็นปัจจัยในการที่จะจัดสรรกีดกันผลักดันปัจจัยอื่น เพื่อให้ดำเนินไปตามความมุ่งหมายที่ตนต้องการ

อิสรภาพเกิดจากความรู้อนิจจัง

ที่นี้ อิสรภาพทั้ง ๒ อย่างนั้น มีหลักการใหญ่ร่วมกัน หลักใหญ่ร่วมกันก็คือว่า อิสรภาพของบุคคลก็ดี อิสรภาพของสังคมก็ดี ต้องอาศัยความรู้ในอนิจจังด้วยกันทั้งนั้น ความรู้ในอนิจจัง

นี้หมายรวมไปถึงความรู้ในหลักการที่ว่า สิ่งทั้งหลายเป็นไปตามเหตุปัจจัย

ที่ว่าจะต้องรู้อนิจจังจึงจะเป็นอิสระได้นั้น ด้านที่หนึ่ง ในแง่ของสรีรภาพส่วนบุคคลหรือสรีรภาพทางด้านจิตปัญญาของบุคคล เราบรู้อนิจจังของสังขารทั้งหลาย^๒ ก็คือการทำเท่าทันความจริงของสิ่งทั้งหลายว่า เป็นสิ่งที่ไม่ควรและไม่อาจจะเข้าไปยึดติด มัวเมาหลงใหล เพราะมันเป็นไปตามเหตุปัจจัยของมัน ไม่ใช่คงอยู่หรือเป็นไปตามที่เราอยากเรายึด เมื่อรู้อย่างนี้แล้ว จิตก็จะได้เป็นอิสระจากกิเลส ๓ ตัว ที่ทำให้เอาแต่ตัวเอง คือ เห็นแก่ตัว ถือตัว และยึดติดในความเห็นของตัวเอง เมื่อพ้นจากพันธนาการของกิเลสเหล่านี้แล้ว เราก็พร้อมที่จะปฏิบัติการหรือทำการต่าง ๆ ด้วยปัญญาบริสุทธิ์ หรือด้วยเหตุผลบริสุทธิ์ ปัญหาของมนุษย์ในขณะนี้ก็คือว่า พอเรามีปัญญาเรียนรู้ปัจจัยภายนอกในทางสังคมแล้ว เราก็มาติดตันตรงที่ว่า ไม่สามารถทำการด้วยปัญญาบริสุทธิ์หรือเหตุผลบริสุทธิ์ เพราะมีอะไรเข้ามาผูกมัดรั้งดึงไว้ นั่นก็คือ เจ้า ๓ ตัวเมื่อกี้ นี้ได้แก่ตัณหา มานะ ทิฏฐิ เข้ามาครอบงำ ปัญญาก็เลยหมดประสิทธิภาพ ทำงานเพื่อสรีรภาพของสังคมไม่สำเร็จ ด้านที่หนึ่ง เราบรู้อนิจจังก็เพื่ออันนี้คือเพื่อสรีรภาพทางจิตปัญญาในการที่จะไม่มัวเมาหลงใหล และที่จะใช้ปัญญาล้วน ๆ บริสุทธิ์ พ้นจากกิเลส ๓ ตัวที่ผูกมัดนั้น

ด้านที่สอง ในแง่ของสังคม เราบรู้อนิจจังเพื่ออะไร เราบรู้อ

๒. สังขารในความหมายที่สอง

อนิจจังก็เพื่อไม่ประมาท เพื่อจะศึกษาเหตุปัจจัยต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องให้ทั่วถึง จะได้เตรียมการวางแผนที่จะทำเหตุปัจจัยให้ถูกต้องครบถ้วน อย่างที่บอกเมื่อกี้ที่ว่า เข้าไปเป็นปัจจัยร่วมในการที่จะผลักดัน กีดกัน จัดสรรปัจจัยอื่น ๆ แล้วก็นำมนุษย์ไปสู่สังคมที่มีอิสรภาพ คือสังคมที่ปลอดพ้นจากการเบียดเบียน อยู่ดีมีสุขตามที่ได้กล่าวมาแล้ว อย่างที่ทางพระเรียกว่า “อပ္พยาปชฺฌมฺ สุขํ โลกเก” ความไม่เบียดเบียนกันเป็นสุขในโลก หรือแปลอย่างสำนวนสมัยใหม่ว่า ความสุขในสังคมคือภาวะไร้การเบียดเบียนกัน หรือภาวะไร้การเบียดเบียนคือความสุขในสังคม เป็นอันว่าในเมื่ออิสรภาพของบุคคลก็ดี อิสรภาพของสังคมก็ดี ล้วนต้องอาศัยความรู้ในอนิจจัง เราก็จะต้องมีการปฏิบัติต่ออนิจจัง หรือต่อความรู้ในอนิจจังอย่างถูกต้อง

อாதมภาพขอนำกลับเข้ามาสู่หลักการของพระพุทธศาสนา ขอเล่าให้ฟังถึงพุทธพจน์ ๒ แบบที่เกี่ยวกับอนิจจัง โดยทั่วไปนั้น พุทธพจน์ที่เกี่ยวกับอนิจจังมี ๒ แบบ คือ

แบบที่ ๑ ขอเล่าเรื่องให้ฟังก่อน ในพระสูตรหนึ่งเรียกว่า มหาสุทฺถสฺสนสูตร พระพุทธเจ้าตรัสเล่าว่า ในอดีตกาล มีพระเจ้าจักรพรรดิผู้ยิ่งใหญ่พระองค์หนึ่ง พระนามว่ามหาสุทฺถศน์ ครอบครองอาณาจักรกว้างขวางจดมหาสมุทรทั้ง ๔ ทิศ แล้วพระองค์ก็พรรณนาถึงความยิ่งใหญ่ ความรุ่งเรืองของอาณาจักรของพระเจ้าจักรพรรดินั้นว่ามีพระราชวังโอ่อ่าสง่างามอย่างไร มีราชรถวิจิตรตระการตาอย่างไร มีนครน้อยนครใหญ่และพระ-

ราชสมบัติมั่งคั่งพรั่งพร้อมอย่างไร ๆ แล้วสุดท้ายพระองค์ก็ตรัสว่า บัดนี้พระเจ้ามหาสุทัศน์ก็ได้สวรรคตล่วงลับไปแล้ว อาณาจักรของพระองค์ก็สลายหมดไปแล้ว ความรุ่งเรืองหรูหราสง่างามต่าง ๆ ก็สูญสิ้นไปแล้ว ไม่มีอะไรเหลือ แล้วก็ตรัสเป็นคาถาว่า

อนิจจา วต สงฺขารา อุปฺปาทวยธมฺมิโน

อุปฺปชฺชิตฺวา นิรุชฺฌนฺติ เตสํ วูปสโม สุขโ

แปลว่า สังขารทั้งหลายไม่เที่ยงหนอ มีความเกิดขึ้นและความเสื่อมสลายไปเป็นธรรมดา มันมีขึ้นแล้วก็ดับหาย ความสงบบวางแห่งสังขารเหล่านั้นเป็นสุข นี่ก็เป็นเรื่องหนึ่ง คาถานี้ที่จริงเราได้ยินบ่อย เราไปวัดเวฬุคามงานศพ พระก็ต้องบังสุกุลด้วยคาถาบทนี้ ได้ยินกันเป็นประจำ ซึ่งมีเนื้อความดังที่กล่าวมานี้

อีกแห่งหนึ่ง พระพุทธเจ้าตรัสเล่าถึงความเปลี่ยนแปลงของสิ่งทั้งหลายในโลกนี้ พระองค์ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ดูสิ ภูเขาข้างหน้าเรานี้ บัดนี้ชื่อว่าภูเขาเวปุลละ และเผ่าชนที่อยู่ในดินนี้เขาเรียกว่าชาวมคธ แต่ย้อนหลังไปในสมัยหนึ่งมันไม่ได้ชื่อนี้ มันชื่อว่าเขาปาจิณวังสะ และประชาชนที่อยู่ในดินแดนแคว้นนี้ก็หาได้ชื่อว่าชาวมคธไม่ แต่มีชื่อว่าชาวตีวระ แล้วย้อนหลังไปสู่อีกยุคสมัยหนึ่ง ภูเขานั้นก็ไม่ได้ชื่อว่าเวปุลละหรือปาจิณวังสะ แต่ชื่อว่าภูเขาวงกต และเผ่าชนที่อยู่ในดินนี้ก็มิชื่ออีกอย่างหนึ่งว่าโรหิตัสสะ ย้อนหลังต่อไปอีกยุคสมัยหนึ่ง ทั้ง ๓ ชื่อนั้นก็ไม่ได้เป็นชื่อของภูเขาลูกนี้ แต่ภูเขาลูกนี้มีชื่ออีกอย่างหนึ่งว่าเขาสุปัสสะ และประชาชนที่ครอบครองดินแดนแห่งนี้ ก็มีชื่ออีก

อย่างหนึ่งว่าสุปปียะ แล้วพระองค์ก็ตรัสว่า แม้ชื่อว่าเวปุลละนี้ต่อไปก็จะไม่มี เผ่าชนที่ชื่อว่ามคธก็ไม่มี และนี่เวลาผ่านไป ๒๕๐๐ ปีเศษ ก็เป็นอย่างนั้น บัดนี้แคว้นมคธก็ไม่มีเหลือ เป็นแต่ชื่อทางประวัติศาสตร์ ปัจจุบันนี้เขาเรียกว่าแคว้นพิหาร และภูเขาสูงที่ว่่านั้นก็ไม่มีชื่อว่าเวปุลละ ต้องไปสืบค้นในประวัติศาสตร์สมัยพุทธกาล แล้วก็บอกว่า นี่นะสมัยพุทธกาลเขาเรียกว่าเวปุลละ ตรัสให้เห็นอย่างนี้แล้ว พระองค์ก็ตรัสสรุปท้ายว่า อนิจจา วต สงฺขารา ฯลฯ อย่างที่ว่ามาเมื่อกี้

อีกเรื่องหนึ่ง คือ ท้าวสักกะที่เราเรียกว่าพระอินทร์ เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพาน ท้าวสักกะก็นำเอาคาถาบถนี้มากล่าว บอกว่า สังขารทั้งหลายไม่เที่ยงหนอ มีการเกิดขึ้นและเสื่อมสลายไปเป็นธรรมดา ฯลฯ

ขอเล่าอีกเรื่องหนึ่ง จะต้องมีเรื่องเป็นตัวอย่างมา ๆ หน่อย ท่านเล่าว่า เทวดาตนหนึ่งมีความสนุกสนานเพลิดเพลินอยู่ในสวนนันทวัน นันทวันนั้นเป็นสวนสวรรค์สำคัญอยู่ในดาวดึงส์ เทวดาองค์นี้มีความสนุกสนานมากและมีความลำพองใจ จึงได้กล่าวเป็นความร้อยกรองออกมาว่า

“นันทวัน สวนสวรรค์ของนรเทพผู้ยิ่งใหญ่ ใครไม่ได้มาเห็นนันทวัน คนนั้นไม่รู้จักความสุข”

เทวดาองค์หนึ่งกล่าวขึ้นมาอย่างนี้ แต่ในทันใดนั่นเอง เทวดาอีกองค์ซึ่งอยู่ใกล้ ๆ ก็ได้กล่าวแย้งขึ้น ต่อว่าเทวดานี้โดยฉับพลันว่า นี่แน่ะท่านเทวดาเิ่ง ท่านไม่รู้จักถ้อยคำของพระ-

อรหันต์ทั้งหลายหรือว่า สังขารทั้งหลายไม่เที่ยงหนอ มีการเกิดขึ้นแล้วก็เสื่อมสลายไปเป็นธรรมดา ฯลฯ นี่เป็นวาทะที่เทวดาตนนั้นเตือนเทวดาอีกตนหนึ่ง ไม่ให้หลงใหลมัวเมา นี่เป็นพุทธพจน์ในหลักอนิจจัง แบบที่ ๑ ขอผ่านไปอีกก่อน

แบบที่ ๒ พุทธพจน์แบบที่ ๒ นั้น ขอให้นึกถึงเหตุการณ์ในมหาปริณิพพานสูตร คือ ตอนที่พระพุทธเจ้าจะปริณิพพาน ถึงตอนสุดท้ายพระองค์ได้ตรัสกับพระภิกษุทั้งหลายเป็นวาจาฝากฝังก่อนที่จะปริณิพพานว่า

“วยธมฺมา สงฺขารา อปฺปมาเทน สมฺปาเทถ”

แปลว่า สังขารทั้งหลายมีความเสื่อมสลายไปเป็นธรรมดา ท่านทั้งหลายจงยังความไม่ประมาทให้ถึงพร้อม หรือบางที่แปลว่า จงยังประโยชน์ให้ถึงพร้อมด้วยความไม่ประมาทเถิด พุทธพจน์นี้เราเรียกว่าเป็นปัจฉิมวาจา เพราะเป็นคำตรัสครั้งสุดท้ายของพระพุทธเจ้า เป็นวาจาที่สำคัญมาก เหมือนเป็นคำฝากของพ่อต่อลูกทั้งหลาย หรือเป็นการสั่งเสีย แต่เป็นการสั่งเสียในรูปของการตักเตือนและสั่งสอน เป็นสิ่งที่สำคัญมาก แต่บางที่ชาวพุทธเราก็มองข้ามไป ไม่ได้ถือเอามาใช้เป็นหลักปฏิบัติอย่างจริงจัง โดยเฉพาะในวันวิสาขบูชาวันนี้ ก็เป็นวันที่เราระลึกถึงเหตุการณ์คราวประสูติ ตรัสรู้ และปริณิพพาน ซึ่งมีการปริณิพพานเป็นส่วนสำคัญอย่างหนึ่งในสามประการนั้น พุทธพจน์ว่า “จงยังความไม่ประมาทให้ถึงพร้อม” นี้ ก็ควรจะเป็นพระโอวาทที่เราน่าจะนำมากล่าวเตือนกันให้มาก

เป็นอันว่า มีพุทธพจน์เกี่ยวกับอนิจจังนี้เป็น ๒ แบบ สองแบบนี้ต่างกันอย่างไร ขอให้สังเกตอย่างง่าย ๆ

พุทธพจน์แบบที่ ๑ เป็นคำกล่าวของผู้อยู่ พุดถึงสิ่งที่ล่วงลับดับหายไป อาจจะเป็นสิ่งทั้งหลายที่ล่วงสลายไปแล้ว หรือกล่าวถึงคนที่จากไป อย่างที่ท้าวสักกะกล่าวถึงพระพุทธเจ้าที่ปรินิพพาน หรือพระพุทธเจ้าตรัสถึงท้าวมหาสุทศน์และดินแดนแคว้นกุสาวดีที่สูญสลายไปแล้ว การกล่าวถึงสิ่งที่ล่วงลับไปแล้วด้วยคติอย่างนี้ ก็เพื่อให้จิตใจของผู้ที่ยังอยู่รู้เท่าทันธรรมดา ไม่ถูกบีบคั้นด้วยความเศร้าโศก มีความสงบ เป็นอิสระจากกิเลสอันนี้เป็นเรื่องของความรู้เท่าทัน

พุทธพจน์แบบที่ ๒ เป็นคำของผู้จากไปกล่าวกับผู้อยู่ คือพระพุทธเจ้ากำลังจะเสด็จปรินิพพานจากไป ตรัสเตือนผู้อยู่ คือภิกษุและสาวกทั้งหลายว่า สังขารทั้งหลายนั้นไม่เที่ยงนะ สิ่งทั้งหลายผันแปรเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา อย่าประมาท จงรีบทำกิจทำหน้าที่ อย่าได้ปล่อยเวลาให้ล่วงไปเสียเปล่า หรือปล่อยให้สิ่งทั้งหลายผันแปรไปในทางที่ไม่พึงประสงค์ โดยไม่ได้หรือไม่ทันเข้าไปเป็นปัจจัยให้มันเป็นไปในทางที่สมควรจะเป็น

จากข้อสังเกตนี้ เมื่อเรานำมาใช้ในการปฏิบัติ โดยมองดูที่ตัวเราเองแต่ละคน เอาตัวเราแต่ละคนเป็นหลัก ก็จะได้คติจากหลักอนิจจังนี้เป็น ๒ แบบ

แบบที่ ๑ เมื่อเรามองออกไปยังสิ่งทั้งหลายทั่วไปโดยรอบตัว จะต้องมองด้วยความรู้ที่เท่าทันว่า สิ่งทั้งหลายไม่เที่ยง เกิด

ขึ้นแล้วก็ตั้งอยู่และดับไป มีความเสื่อมสลายไปเป็นธรรมดา อย่าได้ยึดติดหลงใหลมัวเมาในสิ่งใด จนกระทั่งเกิดกิเลสขึ้นมาครอบงำจิตใจตัวเอง ให้มีจิตใจผ่องใสเบิกบาน เป็นอิสระปลอดโปร่ง อยู่เสมอ จะได้มีปัญญาที่จะทำอะไรด้วยเหตุผลบริสุทธิ์ ด้วยปัญญาที่บริสุทธิ์ นี่เป็นขั้นที่หนึ่ง

แบบที่ ๒ หันมามองตัวเองว่า สิ่งทั้งหลายไม่เที่ยง มันเกิดขึ้นมาแล้วก็สลายไป แม้ตัวเรานี้ก็เช่นเดียวกัน เพราะฉะนั้น วนเวลาอย่าให้เปล่าปราศจากประโยชน์ จะรื้อเวลาอยู่ไม่ได้ จะต้องไม่ประมาท รีบทำสิ่งที่ควรทำ อย่าถลัมไปในทางที่ผิดพลาด โอกาสมีมาที่จะทำสิ่งดีงามแล้วก็ต้องรีบกระทำ เร่งศึกษา กระบวนการของสิ่งทั้งหลายให้เข้าใจอย่างถูกต้องและละเอียด รอบคอบ แล้วทำการให้ตรงเหตุตรงปัจจัยด้วยความรู้ที่ชัดเจน รอบด้าน ถ้าพูดในแง่ของสรีรภาพก็คือ จะต้องรีบปฏิบัติเพื่อ สรีรภาพของตนเองทางจิตใจและปัญญา และเร่งทำการเพื่อ สรีรภาพของสังคม ให้สังคมนี้อยู่ดีมีสุข ไร้การเบียดเบียน ดังที่กล่าวมาแล้ว อันนี้ก็เป็นหลักเกี่ยวกับเรื่องอนิจจัง

เข้าสู่หลักเรื่องสรีรภาพของบุคคลและสังคมที่กล่าวมาแล้ว โดยสรุปก็คือ อาตมภาพได้กล่าวให้เห็นว่า ความเป็นอนิจจัง ของสังขารกับความเป็นอนิจจังของสังคมนั้น เป็นเรื่องที่เนื่องถึงกันประการหนึ่ง เมื่ออนิจจัง ๒ ด้านนั้นสัมพันธ์กัน หันไปดูเรื่องสรีรภาพของบุคคลกับสรีรภาพของสังคม สรีรภาพทั้ง ๒ อย่างนั้นก็เนื่องอาศัยกันอีก แล้วประการสุดท้ายก็มาบรรจบ

กันที่ว่า อิศรภาพของบุคคลก็ดี อิศรภาพของสังคมก็ดี ล้วนมีได้สำเร็จได้ด้วยการรู้อนิจจัง เพราะฉะนั้นอนิจจังก็เป็นเรื่องที่สัมพันธ์กับอิศรภาพ หรืออิศรภาพก็อาศัยความรู้ในอนิจจัง

อิศรภาพภายในกระบวนการวิวัฒนาการที่เสมือนตายตัว

เมื่อกล่าวมาถึงเพียงนี้ ก็ขอขยอโยงไปถึงเรื่องของสังคม และบุคคลที่พูดมาแต่แรก ถ้าเรามองอย่างกว้าง ๆ แล้ว สังคมนี้อีกมีวิวัฒนาการผ่านขั้นตอนในวิถีวิวัฒนาการของมัน เหมือนกับว่าเป็นขั้นตอนที่ตายตัว อย่างที่บอกว่า ท่านรัฐบุรุษอาวุโสก็ได้กล่าวถึงวิถีวิวัฒนาการของสังคมที่ว่า มีสังคมปฐมสหการ สังคมทาส สังคมศักดินา สังคมธนาภาพหรือนายทุน และสังคมกิจหรือสังคมอุดมสหการ ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว หรือในทางพระพุทธศาสนาก็กล่าวถึงเรื่องมิลล์ญู๋ ตลอดจนสังคมอุดมคติในยุคพระศรีอารีย์ ทั้งหมดนี้มัน เมื่อเรามองอย่างกว้าง ๆ ก็เหมือนกับว่ามันเป็นขั้นตอนที่กำหนดตายตัว แต่อีกแง่หนึ่ง เมื่อมองลึกเข้าไปในส่วนย่อย เราก็จะเห็นว่าขั้นตอนแห่งวิวัฒนาการที่ความจริงมันไม่ตายตัวเสียเลยทีเดียว มันมีความยืดหยุ่นอยู่ไม่น้อย เช่นว่า บางทีแทนที่จะเข้าถึงขั้นตอนนั้นช้าหน่อย มันก็เร็วขึ้น หรือแทนที่จะเข้าเร็ว มันกลับช้าลงไป หรือเมื่อเข้าถึงขั้นตอนใดก็ตาม ไม่ว่าจะเป็นอย่างขั้นตอนดีหรือร้าย ความพยายามของมนุษย์ก็มีผลทั้งนั้น บางทีมาถึงขั้นตอนที่ไม่สู้ดีนัก แต่เราสามารถทำให้สังคมนั้นอยู่ในระดับครึ่งดีหรือฝ่ายดีของขั้นนั้น

ไม่ใช่อยู่ในครึ่งเสีย หรืออาจจะชะลอการที่จะเข้าถึงสภาพที่ร้ายหรือที่เป็นฝ่ายข้างเสียให้ช้าลงก็ได้ อันนี้เป็นเรื่องของความยืดหยุ่น และความยืดหยุ่นเหล่านี้ก็ขึ้นต่ออิสรภาพในจิตใจของมนุษย์ ที่จะทำการเพื่ออิสรภาพของสังคมนั่นเอง

ในทุกยุคทุกสมัย ไม่ว่าจะสังคมจะวิวัฒนาการไปสู่ขั้นตอนใด ๆ ก็จะมีมนุษย์บางคนบางจำนวน ที่สามารถพัฒนาตนเองจนกระทั่งมีอิสรภาพทางจิตและทางปัญญา ที่หลุดพ้นจากสภาพแวดล้อมทางสังคมได้ และมนุษย์พวกนี้แหละก็จะช่วยให้คนอื่น ๆ หรือชักนำคนอื่น ๆ ซึ่งมีจำนวนมาก เป็นกลุ่มหนึ่งบ้าง คณะหนึ่งบ้าง ช่วยให้สังคมในยุคนั้นมีอิสรภาพในขอบเขตหนึ่ง หรือเป็นสังคมที่ดีพอสมควร หรือทำให้คนจำนวนหนึ่งเข้าถึงอิสรภาพได้ แม้ในท่ามกลางสังคมที่อยู่ในวิวัฒนาการเพียงขั้นนั้น นี่ก็คือการที่อิสรภาพของบุคคลเข้ามาเป็นตัวแปร ในขบวนการแห่งวิวัฒนาการของสังคม ถ้าหากว่าเราสามารถทำให้มนุษย์ทั้งหมด มีอิสรภาพทางจิตและทางปัญญาได้ทั้งหมด มนุษย์ก็สามารถที่จะเปลี่ยนแปลงผลักดันสังคม ให้ก้าวข้ามขั้นตอนแห่งวิวัฒนาการไปได้ทั้งหมด หรือจะเปลี่ยนไม่ให้เป็นอย่างไร ๆ ในวิถีวิวัฒนาการนั้นก็ได้ แต่ที่ทำไม่ได้ก็เพราะว่า มนุษย์ส่วนใหญ่ยังไม่สามารถที่จะพัฒนาจิตปัญญาของตนเอง ให้เป็นอิสระอย่างทีกล่าวนั้นได้ ซึ่งก็เป็นเรื่องธรรมดาตามเหตุปัจจัยอีกนั่นแหละ ดังนั้นเราจึงมีเพียงบุคคลบางคนบางกลุ่มในแต่ละยุคเท่านั้น ที่เข้าถึงอิสรภาพ และบุคคลบางคนบางกลุ่มที่เป็นอิสระ

ในแต่ละยุคคนนั้นแหละ ที่ได้ช่วยให้สังคมนั้น ๆ เป็นสังคมที่มีความ รอดพ้นพอสมควรในยุคสมัยของตน ยกตัวอย่างแม้แต่ในพุทธ- ประวัตติ พระพุทธเจ้าเองก็ทรงเป็นตัวอย่างของบุคคล ที่ได้หัก ข้ามขั้นตอนแห่งวิวัฒนาการของสังคมไปไม่ใช่หน่อยทีเดียว ถ้าจะ เปรียบเทียบกับสังคมอย่างที่ท่านเรียกว่าสังคมกิจนี้ สังคมที่ พระพุทธเจ้าตั้งขึ้น ก็เป็นสังคมแบบสังคมกิจในลักษณะหนึ่ง ซึ่งเป็น การที่บุคคลผู้เข้าถึงอิสรภาพแล้ว มาทำการหักข้ามขั้น ตอนของวิวัฒนาการของสังคม พาสังคมบางส่วนให้เข้าถึง อิสรภาพ ทั้ง ๆ ที่สภาพสังคมขณะนั้น ๆ ไม่เอื้อ เพราะฉะนั้น มนุษย์ก็จึงมีอิสรภาพอยู่ด้วย ในท่ามกลางความเปลี่ยนแปลง ที่แน่นอนของสังคมนั้น และอิสรภาพทั้ง ๒ อย่างนั้นก็ไปด้วยกัน ได้ ดังที่กล่าวมานี้

รัฐบุรุษอาวุโส ปรีดี พนมยงค์ กับอิสรภาพของสังคม

ตามประวัติของท่านรัฐบุรุษอาวุโส ปรีดี พนมยงค์นั้น นับ ว่าท่านเป็นตัวอย่างหนึ่งของบุคคลที่ทำงานเพื่อสร้างความเป็น อิสรภาพของสังคม โดยที่ว่าในขณะที่เดียวกัน ตัวท่านเองก็ได้ พยายามรักษาอิสรภาพทางจิตปัญญาของตนเองไว้ หรืออิสร- ภาพของบุคคลไว้ด้วย ท่านได้พยายามที่จะสร้างสรรค์อิสรภาพ ของสังคม โดยมีความมุ่งหมายที่จะช่วยให้ประชาชนในสังคม ไทย เข้าถึงอิสรภาพทางเศรษฐกิจ ทางการเมือง ทางการปกครอง และในทางสังคมโดยทั่วไป ตั้งต้นแต่ได้ร่วมมือเริ่มในการที่จะนำ

ระบบการปกครองแบบประชาธิปไตยเข้ามาในประเทศไทย เพื่อให้ประชาชนได้มีสิทธิมีเสียงในการปกครองตนเอง

เมื่อท่านทำงานอะไรก็ตาม ก็พยายามที่จะให้เป็นไปเพื่อจุดมุ่งหมายที่จะสร้างสรรค์สังคมซึ่งไร้การเบียดเบียน มีความสงบสุขอยู่ด้วยดี เมื่อเป็นรัฐมนตรีกระทรวงมหาดไทย ก็มีประวัติว่าได้ริเริ่มวางระบบเทศบาลขึ้น เพื่อให้ท้องถิ่นรู้จักปกครองตนเอง ครั้นมาดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศ ก็ได้เป็นกลไกสำคัญในการแก้ไขสนธิสัญญาที่ไม่เป็นธรรมกับต่างประเทศ เป็นการปลดปล่อยเครื่องบับคั้นจำกด ทำให้เกิดอิสระภาพแก่ประเทศชาติอย่างหนึ่ง เมื่อเป็นรัฐมนตรีกระทรวงการคลัง ก็ได้ยกเลิกภาระให้ประชาชนพ้นจากการต้องจ่ายเงินรัชชูปการ จัดปรับปรุงวางระบบภาษีอากรใหม่ และวางรากฐานในการตั้งธนาคารชาติ โดยเฉพาะสถานที่นี้ ก็คือมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ซึ่งท่านได้ตั้งขึ้นและเป็นผู้ประกาศนัยการคนแรก เป็นสถาบันการศึกษาซึ่งทำหน้าที่ช่วยให้ประชาชนพ้นจากความไม่รู้และเกิดมีแสงสว่างแห่งปัญญา ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญ ที่จะนำมาซึ่งอิสระภาพทั้งส่วนบุคคลและสังคม ต่อมาเมื่อประเทศชาติเกิดปัญหาเกี่ยวกับการรบพุ่งสงครามขึ้น ท่านก็เป็นผู้นำขบวนการเสรีไทย ในการที่จะแก้ไขช่วยให้ประเทศชาติพ้นจากภาวะเป็นผู้แพ้สงคราม อันนับว่าเป็นงานสำคัญเพื่ออิสระภาพของประเทศชาติ เป็นอิสระภาพทางสังคมอย่างหนึ่ง

กล่าวโดยรวมแล้ว ท่านปรีดี พนมยงค์ได้ดำรงฐานะที่มี

ความสำคัญต่อประเทศชาติ เป็นนายกรัฐมนตรี เป็นผู้สำเร็จ
ราชการแผ่นดิน และเป็นรัฐบุรุษอาวุโส และที่สำคัญลึกลงไป
ก็คือ ตลอดช่วงเวลาเหล่านี้ทั้งหมด จนกระทั่งแม้หลังจากนั้นไป
แล้ว ตราบเท่าถึงอายุชั้ย ท่านได้พยายามที่จะดำรงรักษาอิสร-
ภาพทางจิตปัญญาของตนเองไว้เป็นอย่างดี เมื่อเวลาอยู่ในฐานะ
ใหญ่โต มีอำนาจ มีโอกาสมากก็ไม่เห็นแก่ตัว ไม่แสวงหาผล
ประโยชน์กอบโกย लाभผลเข้ามาแก่ตัวเอง ไม่ใช่อำนาจในทาง
ที่ผิดเพื่อจะข่มขู่ข่มเหงผู้อื่น แต่พยายามใช้อำนาจในทางสร้างสรรค์
คุณประโยชน์ ไม่ยึดติดคลั่งไคล้ในลัทธิความคิดเห็นของตนจน
กระทั่งไม่ยอมรับฟังผู้อื่น แต่เปิดให้มีการแสดงลัทธิความคิดเห็น
ตลอดจนขัดแย้งคัดค้านทฤษฎีของตน ด้วยวิธีการแห่งเหตุผลตาม
แบบประชาธิปไตย นี่เป็นเครื่องแสดงถึงการที่ท่านได้พยายาม
รักษาอิสรภาพในทางจิตปัญญาของตน แม้เมื่อพ้นจากอำนาจ
หน้าที่ทั้งหลายไปแล้ว ก็ได้พยายามรักษาจิตใจของตนเองให้
อยู่ดีได้ ถึงจะมีภัย มีเรื่องบีบคั้นต่าง ๆ ก็ดำรงตนให้ผ่านพ้นไป
ได้โดยเกษมสวัสดิ์ แต่มองอีกแง่หนึ่ง ในการที่ท่านรัฐบุรุษอาวุโส
พยายามทำงานเพื่ออิสรภาพของสังคมนี้ ตัวท่านเองกลับประสบ
สภาพที่เสมือนว่า ไม่ค่อยได้รับอิสรภาพทางสังคม อยู่ในประเทศ
ไทยก็มีภัย ต้องหลบหนีไปอยู่ต่างประเทศ เท่ากับถูกจำกัดในเรื่อง
ที่อยู่อาศัย จะกลับมาประเทศของท่านเองก็กลับมาไม่ได้ เพราะ
มีภัยบ้าง เพราะเห็นแก่ประโยชน์ของบ้านเมืองบ้าง เห็นแก่
ลูกศิษย์ลูกหา เห็นแก่ผู้อื่นบ้าง เป็นอันไม่ได้กลับมาประเทศไทย

จนกระทั่งถึงอายุขัยในต่างประเทศ ในแง่นี้จึงเรียกได้ว่า ท่านไม่สู้จะมีอิสรภาพทางสังคมเท่าไรนัก แต่กระนั้นก็ตาม ท่านก็ได้พยายามรักษาอิสรภาพทางจิตใจและอิสรภาพทางปัญญาของท่านไว้ โดยที่ว่าได้ดำรงรักษาจิตใจไว้เป็นอย่างดี แม้จะมีสิ่งภายนอกบีบบังคับ ซึ่งน่าจะทำให้เกิดความเจ็บช้ำน้ำใจ และความระทมทุกข์ แต่ท่านก็มีสติสามารถดำรงจิตใจให้มีความสงบสุข อยู่ในคุณธรรมได้ นับเป็นอิสรภาพทางจิตใจ และการที่ท่านพยายามใช้ปัญญาโดยบริสุทธิ์ใจ คิดพิจารณาและแนะนำสั่งสอนให้ความรู้ความเข้าใจ ในทางที่จะช่วยเหลือสังคมเพื่อประโยชน์สุขของประชาชน ก็นับว่าเป็นการปฏิบัติตามหลักอิสรภาพทางปัญญา

ในสังคมปัจจุบัน เราต้องการบุคคลที่เป็นแบบอย่าง ซึ่งเป็นเรื่องสำคัญมาก เพราะสังคมปัจจุบัน มีสภาพแวดล้อมที่กระตุ้นเตือน ยั่วยุให้คนถล่ำไถลไปในทางที่เสื่อมเสียเป็นอันมาก ถ้าปล่อยกันไปในรูปนี้ วัตถุประสงค์จิตได้มาก เพราะว่าจิตของบุคคลไม่มีความเข้มแข็ง ไม่มีพลังในการต้านทานหรือเรียกว่าไม่มีภูมิคุ้มกัน แต่จะทำให้คนมีภูมิต้านทานโดยมีพลังจิตสูงได้อย่างไร เพื่อว่าวัตถุประสงค์ได้ยาก การมีบุคคลแบบอย่างก็เป็นวิธีการอย่างหนึ่ง บุคคลแบบอย่างที่สามารถสร้างสรรค์พัฒนา รักษาอิสรภาพทางจิตและทางปัญญาของตนไว้ได้ดีนั้น เมื่อยังมีชีวิตอยู่ก็ตาม จากไปแล้วก็ตาม จะเป็นหลักให้คนอื่นได้ยึดถือ และจะเป็นเครื่องส่งเสริมกำลังใจให้อนุชนรุ่นหลังมี

พลังในการที่จะยืนหยัด ไม่เป็นไปตาม ไม่คล้อยไปตามอิทธิพลของวัตถุหรือสภาพแวดล้อมทางสังคมที่จูงลงต่ำ เราก็จะได้บุคคลที่มีจิตเข้มแข็งที่สามารถต้านทานควบคุมวัตถุ หรืออยู่ในฝ่ายจิตกำหนดวัตถุได้ ซึ่งก็เป็นเรื่องของกรรมอิสรภาพทางจิตและทางปัญญา

ท่านรัฐบุรุษอาวุโสปรีดี พนมยงค์ เป็นเจ้าของประวัติชีวิตที่เป็นแบบอย่างอันหนึ่ง ซึ่งคงจะช่วยเป็นเครื่องชักนำให้กำลังใจแก่นุชนรุ่นหลัง ในการที่จะสร้างสรรค์รักษาอิสรภาพทางจิตปัญญาของตนเองไว้ และรู้จักคิดที่จะช่วยทำการเพื่อสร้างสรรค์อิสรภาพของสังคมต่อไป ซึ่งถ้าเป็นอย่างนี้ก็จะเป็นที่น่ายินดีที่ชีวิตของท่านเมื่อยังอยู่ก็ได้ทำประโยชน์แก่สังคมแล้ว ครั้นล่วงลับจากไป ประวัติของท่าน ก็ยังเป็นแบบอย่างที่มีประโยชน์ต่ออนุชนรุ่นหลังสืบไปชั่วนานาน มีพุทธพจน์ซึ่งควรนำมาอ้างในที่นี้ว่า

“ดูกรภิกษุ บุคคลผู้เป็นบัณฑิตมีปัญญามากในโลกนี้ ย่อมไม่คิดการเพื่อเบียดเบียนตน ย่อมไม่คิดการเพื่อเบียดเบียนผู้อื่น ย่อมไม่คิดการเพื่อเบียดเบียนทั้งสองฝ่าย เมื่อจะคิดย่อมคิดแต่การอันเป็นประโยชน์เกื้อกูลแก่ตน คิดการอันเป็นประโยชน์เกื้อกูลแก่ผู้อื่น คิดการอันเป็นประโยชน์เกื้อกูลแก่ทั้งสองฝ่าย คิดการอันเป็นประโยชน์เกื้อกูลแก่ชาวโลกทั้งหมดทีเดียว อย่างนี้แล จึงจะชื่อว่าบัณฑิตมีปัญญามาก”

และอีกแห่งหนึ่งตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย สัพบุรุษทั้งหลาย

เกิดมาในตระกูล ย่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อความสุขแก่คนจำนวนมาก คือ ย่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อความสุข แก่มารดาบิดา แก่บุตรภรรยา แก่คนรับใช้คนงาน แก่หมู่มิตรและเพื่อนร่วมงาน แก่บรรพชนผู้ล่วงลับ แก่พระราชา แก่เหล่าเทวดา แก่สมณะชีพราหมณ์ เปรียบเหมือนมหาเมฆช่วยให้ข้าวกล้าเจริญงอกงาม เป็นไปเพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อความสุขแก่คนจำนวนมาก”

นี่เป็นคติจากพุทธพจน์ ซึ่งควรจะได้นำมากล่าวในโอกาสนี้ด้วย

สิ่งที่ท่านรัฐบุรุษอาวูโสปริดี พนมยงค์ ได้ทำไว้เป็นประโยชน์ดังที่ทราบกันอยู่แล้ว เหล่านี้แล ก็คืออนุสาวรีย์ที่แท้จริง ซึ่งจะเป็นเครื่องรำลึกถึงตัวท่านตลอดไป โดยเฉพาะสถาบันที่เป็นประจักษ์หลักฐานยืนยันทนอยู่ คือมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์นี้ และอีกแห่งหนึ่ง คือ วัดพนมยงค์ สองสถานนี้กล่าวได้ว่าเป็นอนุสาวรีย์ที่ใหญ่ยิ่งยืนยงของท่านรัฐบุรุษอาวูโส

สำหรับมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์นั้น เป็นสถาบันที่ท่านได้ริเริ่มก่อตั้งขึ้นมาเอง ถ้าหากว่า คนที่อยู่ในสถาบันแห่งนี้ กล่าวคือคณาจารย์ นักศึกษาทั้งหลาย จะได้ปฏิบัติตามวัตถุประสงค์และอุดมการณ์ของมหาวิทยาลัย ที่จะบำเพ็ญกิจเพื่อประโยชน์สุขแก่ประชาชนแล้ว ก็จะเป็นการเชิดชูเกียรติของท่านรัฐบุรุษอาวูโสต่อไปชั่วกาลนาน

ส่วนวัดพนมยงค์นั้น แม้ว่าท่านจะไม่ได้ตั้งขึ้นเอง แต่ก็

วัดอันเป็นที่มาและเป็นเหมือนที่จารึกชื่อตระกูลของท่านไว้ ซึ่งบรรพบุรุษของท่านก็ดี ตัวท่านเองและหมู่ญาติ บุตรหลานก็ดี ก็ได้มีความสัมพันธ์เป็นผู้อุปถัมภ์วัดนี้อยู่ ได้ช่วยสร้างศาสนวัตถุสถานขึ้นไว้ที่วัดนั้น แม้ในปัจจุบันนี้ก็ได้มีการสร้างอนุสรณ์สถานอุทิศแก่ท่านไว้ที่วัดนั้นอีก สิ่งเหล่านี้ย่อมจะเป็นอนุสรณ์เป็นอนุสาวรีย์สำหรับท่านต่อไป โดยเฉพาะถ้าหากว่าวัดพนมยงค์นั้น สามารถประกอบศาสนกิจตามวัตถุประสงค์ของพระศาสนาที่ว่า บำเพ็ญกรณียกิจเพื่อประโยชน์แก่อกุศลและความสุขแก่พหุชน ด้วยการชักนำให้เกิดความเจริญงอกงามในทางธรรมแล้ว ก็จะเป็นเครื่องส่งเสริมเกียรติแก่ท่านรัฐบุรุษอาวุโส สมกับเป็นอนุสาวรีย์ที่ยืนยงอยู่สืบต่อไป

บัดนี้ ท่านทั้งหลายก็ได้มาเป็นผู้ร่วมจัดงานบ้าง ร่วมกิจกรรมในงานบ้าง ต่างก็มาด้วยความระลึกถึงคุณงามความดีของท่านรัฐบุรุษอาวุโส โดยรำลึกถึงความดีอันเป็นส่วนอุปการคุณที่ท่านมี เป็นส่วนตัวแก่ตนเองบ้าง เช่น เป็นญาติมิตร ลูกศิษย์ ลูกหาโดยได้เรียนกับท่าน ตลอดกระทั่งว่า ได้เรียนในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ที่ท่านก่อตั้งขึ้น ซึ่งก็เป็นส่วนที่ทำให้มีความสัมพันธ์ต่อกัน แต่บางท่านก็อาจจะมาโดยมองเห็นความดีเห็นคุณธรรมของท่าน เห็นประโยชน์ที่ท่านได้ทำไว้แก่ประเทศชาติ แก่สังคม เป็นส่วนรวม การมาประชุมกันเช่นนี้เรียกได้ว่าเป็นการแสดงออกที่ประกอบด้วยศรัทธา และความกตัญญูกตเวทิตการ แสดงออกซึ่งคุณธรรมเช่นนี้ และการจัดกิจกรรมรำลึกต่าง ๆ

นับว่าเป็นการบูชาท่านอย่างหนึ่ง ตามคติในทางพระพุทธศาสนา
 เข้าหลักที่ว่า “บูชา จ บุษนียานัน เอตมมมงคลมุตตม” แปลว่า
 การบูชาบุคคลที่ควรบูชา เป็นอุดมมงคล หรือมงคลอันสูงสุด
 แต่ในทางพระศาสนานั้นจำแนกการบูชาเป็น ๒ อย่าง คือการ
 บูชาด้วยสิ่งของวัตถุ เรียกว่าอามิสบูชา และการบูชาด้วยการ
 ปฏิบัติ เรียกว่าปฏิบัติบูชา ในที่นี้ การกระทำของท่านทั้งหลาย
 ที่ได้แสดงออกมานั้น ส่วนที่เป็นอามิสบูชา ย่อมเป็นที่เห็นได้ชัด
 อยู่แล้ว แต่ส่วนที่จะต้องทำต่อไป ทั้งในบัดนี้และเบื้องหน้าก็คือ
 ปฏิบัติบูชา ซึ่งในพระพุทธศาสนาถือว่าการบูชาอย่างสูงสุด
 ปฏิบัติบูชานี้ทำได้อย่างไร วิธีทำปฏิบัติบูชาก็คือ ท่านมีคุณ
 ความดีอะไรที่ได้ทำไว้ เราได้รับทราบได้เรียนรู้แล้ว ก็นำเอาคุณ
 ความดีเหล่านั้นมาทำตามสืบต่อไป นี่ก็เป็นการปฏิบัติบูชาอย่าง
 หนึ่ง หรือแม้แต่จะทำความดีอย่างอื่น ๆ ที่ทำให้เกิดประโยชน์
 สุขแก่ส่วนรวม สมตามเจตนารมณ์หรือความมุ่งหวังของท่าน
 ก็เป็นการปฏิบัติบูชาเช่นกัน ขอให้ทุกท่านได้มาร่วมกันบูชาโดย
 ถูกต้องและครบถ้วนสมบูรณ์ ตามความหมายของหลักธรรมดัง
 ที่กล่าวมานี้

อาตมภาพขออนุโมทนาต่อท่านทั้งหลาย ที่ได้มีส่วนเกี่ยว
 ข้องในการจัดงานครั้งนี้ ทั้งในส่วนพิธีกรรมและกิจกรรมต่าง ๆ
 ขอร่วมอุทิศกุศลแด่ท่านรัฐบุรุษอาวุโส ปรีดี พนมยงค์ ขอให้ท่าน
 ประสบความสงบสุขในสัมปรายภพ และขอให้คุณธรรมที่ท่าน
 ทั้งหลายได้บำเพ็ญ มีศรัทธาและกตัญญูกตเวทิตาธรรม เป็นต้น

จงเป็นปัจจัยเสริมส่งให้ท่านทั้งหลายมีกำลังกาย กำลังใจ พร้อม
บริบูรณ์ ในการที่จะทำกิจหน้าที่ เพื่อความเจริญงอกงามใน
ธรรม และเพื่อประโยชน์สุขของส่วนรวมสืบต่อไป ท้าวทุกท่าน
เทอญ

อิสรภาพของบุคคลก็ดี อิสรภาพของสังคมก็ดี ต้องอาศัยความรู้ในเรื่องอนิจจังด้วยกันทั้งนั้น ในแง่ของอิสรภาพส่วนบุคคลหรืออิสรภาพทางด้านจิตปัญญาของบุคคลนั้น การที่เรารู้เท่าทันความจริงของสิ่งทั้งหลายว่าเป็นสิ่งที่ไม่ควรและไม่อาจเข้าไปยึดติด มัวเมาหลงไหล จิตก็จะได้เป็นอิสระจากกิเลส พร้อมทั้งจะปฏิบัติการหรือทำการต่าง ๆ ด้วยปัญญาบริสุทธิ์ หรือด้วยเหตุผลบริสุทธิ์ ...ในแง่ของสังคม เรารู้อนิจจังก็เพื่อไม่ประมาท เข้าไปเป็นปัจจัยร่วมในการที่จะผลักดัน กีดกัน จัดสรรปัจจัยต่าง ๆ เพื่อนำมนุษย์ไปสู่สังคมที่มีอิสรภาพ ปลอดภัยจากการเบียดเบียน

พระภิกษุวิฑูรย์ (สงฆ์ ๒๑๓๕)